

Rat i propaganda na primjeru Španjolskog građanskog rata

Grgić, Dragan

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:719568>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-21**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Dragan Grgić

**Rat i propaganda na primjeru
Španjolskog građanskog rata**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2021.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA POVIJEST

DRAGAN GRGIĆ

**RAT I PROPAGANDA NA PRIMJERU
ŠPANJOLSKOG GRAĐANSKOG RATA**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Danijel Labaš

A handwritten signature in blue ink, likely belonging to the mentor, Danijel Labaš.

Sumentor: doc. dr. sc. Vladimir Šumanović

A handwritten signature in blue ink, likely belonging to the co-supervisor, Vladimir Šumanović.

Zagreb, 2021.

Propaganda Španjolskog građanskog rata u svijetu

Sažetak

Španjolski građanski rat jedan je od važnijih međuratnih sukoba na europskom tlu. Često je etiketiran kao „generalna proba“ pred Drugi svjetski rat, kako zbog trajanja, tako i zbog internacionalizacije sukoba i uplitanja stranih država. U ovom radu, kroz interdisciplinarni pristup, pokušat će se dokazati drugačije značenje spomenutog rata, odnosno je li propaganda Španjolskog građanskog rata postavila temelje i putokaze za propagandne strojeve velikih europskih sila. A ti su strojevi neposredno nakon završetka Španjolskog građanskog rata započeli preinake na karti Europe. Uz pomoć dostupne znanstvene literature radom će se detaljno upoznati s pojmom propagande i kako je ona korištena u navedenom ratu. Također objasnit će se uzroci i tijek samoga rata te njegove posljedice. Komunizam, odnosno strah od njega na Zapadu, pokrenut će ponovno kotačiće europske povijesti usmjerene prema novom svjetskom sukobu. U radu će se prikazati postojanje propagande davno prije burnog 20. stoljeća, ali i činjenica da je ubrzani razvoj propagande upravo u 20. stoljeću neosporno dao svoj doprinos u kreiranju predstojećih sukoba. Prva postaja nadirućeg propagandnog vlaka bila je upravo Španjolska i politički nemiri nastali abdikacijom kralja Alfonsa XIII. te uspostavljanjem republike 1931. godine. Nacionalisti na čelu s generalom Francom i Republikanci kao izabrana vlast započinju građanski rat i novu međuratnu krizu.

Ključne riječi: Španjolski građanski rat, propaganda, Nacionalisti, Republikanci, komunizam, Franco.

Abstract

Spanish civil war is one of the more important interwar conflicts on Europe's ground. It is often labeled as a dress rehearsal before the Second World War, in part for its duration, but also for the internationalisation of the conflict and involvement of other countries. This paper will, through interdisciplinary approach, try to prove a different significance of the abovementioned war. In other words, did the propaganda of the Spanish Civil War lay the groundwork for the propagandistic machines of the major European forces. Machines that will just after the Spanish Civil war, start the rearrangements on the map of Europe. With the help of the available scientific literature, the author will give us a detailed view on propaganda and how it was used in the forementioned war. He will also explain the main causes and the course of the war and its consequences. Communism, or rather the fear of it on the West, will roll the wheels of the European history, guided towards a new world war. The paper will reveal the existence of propaganda long before the violent 20th century, and also the fact that the 20th century fast-growing propaganda gave its contribution in the creation of the upcoming conflict. The first station for this imminent train is Spain and its political riots caused by the abdication of king Alfonso XIII and the constitution of the Republic in 1931. Nationalists with general Franco and Republicans as elected government, start of a civil war and a new interwar crisis.

Key words: Spanish Civil war, propaganda, Nationalists, Republicans, communism, Franco.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Propaganda – od oružja do oruđa.....	4
3. Španjolski građanski rat i mediji.....	14
3.1. Štrajk po štrajk – Španjolska.....	16
3.2. Španjolski građanski rat – rat prije rata	22
3.3. Propaganda zaraćenih strana.....	28
4. Interesi stranih sila	36
5. Zaključak.....	39
6. Popis izvora i literature	42
7. Zahvale.....	46

1. Uvod

Moderni svijet nezamisliv je bez strojeva i raznih automatiziranih pogona. Napredak koji je ljudska vrsta ostvarila u proteklih nekoliko stoljeća uistinu je fascinantna. No, upravo u tome se i krije tajna toga uspjeha - u napretku. Svakodnevna kolektivna stremljenja ka višim ciljevima te održavanje i unaprjeđivanje postojećih znanja pridonose rastu i razvitku. Strojevi bez kojih danas ne možemo zamisliti svijet u svojim početnim fazama bili su samo ideja, projekt koji je tek trebao zaživjeti. Zatim, strojeve je trebalo održavati i uklanjati sitne probleme koji bi se s vremenom pojavili u praksi. Na tom tragu, u korak s pojavom prvih civilizacija, pojavit će se još jedan „stroj“ koji će *revolucionarizirati* društvo, a bez njega će jednako tako biti nemoguće zamisliti modernu vlast. „Stroj“ o kojemu govorimo i koji će biti važan predmet istraživanja u ovome radu ipak nije mehaničke prirode, ali je nevjerojatno učinkovit. Riječ je naravno o propagandi – o propagandnom stroju i propagandnoj mašineriji.

U ovom radu prikazat ćemo, analizirati i objasniti pojam propagande te kako se ona koristila u jednoj od najvećih međuratnih kriza, Španjolskom građanskom ratu. Također, analizirat ćemo i uzroke samoga Španjolskog rata, njegov tijek te posljedice na lokalnoj i globalnoj, odnosno europskoj razini. Cilj istraživanja je propitati postavljenu hipotezu o propagandi Španjolskog građanskog rata kao katalizatoru i uvertiri u novi sukob, to jest u Drugi svjetski rat u državi i svijetu. Istraživanju ćemo pristupiti analizirajući raznu znanstvenu literaturu i uz pomoć komunikološkog tumačenja propagande i njezinoga utjecaja na javnost, postavljenu ćemo hipotezu u konačnici dokazati ili odbaciti. Također, ideja kojom ćemo se voditi je ta da propaganda svoj vrhunac doživljava u 20. stoljeću, a na valu tog „uspjeha“ zadržat će svoju dominantnu poziciju kao neizostavna poluga vlasti i u našem, suvremenom dobu. U radu će se prikazati vremenski okvir unutar kojeg propaganda kao fenomen djeluje, kako se razvijala i zašto baš u 20. stoljeću doživljava vrhunac. U narativu ovoga rada služit ćemo se usporedbom propagandnih tehnika dviju neprijateljskih strana u spomenutom ratu, a na temelju takve usporedbe dokazat će se ključne elemente koji su bili potrebni za uspješnu propagandu.

U ovom ćemo radu jednako tako verificirati nevjerojatnu moć propagandnog djelovanja, jednom kada pronade plodno tlo na kojemu može bujati. Poput vrsnih vrtlara, propagandisti uklanjaju nepoželjni kukolj iz društva, koji su u ovom slučaju politički neistomišljenici ili

jednostavno glasni kritičari postojećeg stanja. Vidjet ćemo nužnost stvaranja dobrog narativa s kojim se posljedično stvara povoljno okruženje. Ako ćemo nastaviti analogijom vrta, narativ je nešto poput savršenog gnojiva za čiji uspjeh u oplemenjivanju tla vrtlar mora poznavati samo tlo, odnosno društvo u kojem radi svoje propagandne ideje. Propaganda Španjolskog građanskog rata, prije svega ona pobunjeničke strane, izvrsno je djelovala u pripremi terena (Culton, 2019: 30-31), pokazala nevjerojatno poznavanje istog tog terena i društva i u skladu s tim ostvarila veliki uspjeh. Priprema terena je zaista sintagma koja odlično opisuje Španjolski građanski rat, jer u njemu se slažu posljednje kockice, kako na vojnom tako i na propagandnom planu za predstojeći Drugi svjetski rat. Stoga ovaj rat brzo prelazi okvire Španjolske i postaje međunarodni sukob, s brojnim zainteresiranim stranama. Kao takav, nakon svog će završetka ostaviti i posljedice koje prelaze španjolske okvire.

Iako pomno pripremljen, neuspjehom prve ofenzive u kojoj Madrid nije došao u ruke pobunjenika, ustanak je usmjeren u ipak nešto dugotrajniji sukob, u otvoreni trogodišnji građanski rat (Farrell, 2008: 317). Međutim, pobuna nije pokrenuta preko noći niti je rat vođen samo na bojišnici. U ovom sukobu, svoju generalnu probu pred Drugi svjetski rat, odradit će i propaganda koja će pokazati kolika je njezina moć. Pokazat će i nevjerojatan, za društvo destruktivan, potencijal koji u sebi nosi. Kao što ćemo vidjeti u radu, propaganda nije fenomen modernog doba, dapače, ona djeluje gotovo u korak s razvojem prvih civilizacija (Škarica, 2012: 15). No, svojih pet minuta dočekat će u 20. stoljeću, kada će zasjati na europskoj pozornici. Utvrdit će se najpovoljniji uvjeti za oslobađanje svog navedenog potencijala. Što sve pridonosi uspješnoj propagandi pitanje je koje se stoljećima provlačilo kroz društvo, a neke od elemenata ćemo navesti i detaljnije analizirati. Svoju praktičnu primjenu u osvit novog svjetskog sukoba, kojemu će uvelike kumovati, propaganda kao oruđe ostvarit će u Španjolskom građanskom ratu. Pozornica je idealno postavljena i figure se počinju pomicati: političko-društvene krize, bezglava duhovna lutanja, socio-ekonomska situacija i stvaranje povoljnog narativa (Mirić, 1990: 136). Sve su to elementi propagande koji su u teoriji uvijek bili važni, ali s ovolikim praktičnim uspjehom kakav je postignut u Španjolskoj, teorija će dobiti svoju potvrdu. Baš poput eksperimentalnih fizičara koji uporno rade na smišljanju eksperimenata kojima bi dokazali nevjerojatne teorije, tako i Španjolski građanski rat postaje jedan veliki propagandni eksperiment i zapravo uzorak po kojemu će se modelirati i usavršavati već pokrenuta propaganda Trećeg Reicha. A taj će uzorak svijetu dati na raspolaganje savršen omjer svih elemenata potrebnih za uspješnu propagandnu kampanju

i pod tim će uzorkom Europa i svijet doći na rub vlastitog uništenja u Hladnom ratu. Uzorak je to koji i danas traje u modernom svijetu u prilagođenom obliku raznih agencija, pa i onih za odnose s javnošću.

2. Propaganda – od oružja do oruđa

Proučavajući prošle događaje, povjesničari su primorani uspostaviti referente točke kojima će odrediti vremenski okvir svoga istraživanja. Općenito u životu možemo reći da je sve više-manje relativno, jer vrijednost se uspostavlja tek kroz usporedbu. Dakako, jedan od odličnih pokazatelja kvalitete je i dugotrajnost, odnosno kredibilitet izgrađen na trajanju. Primjerice, Rim je svojom kulturom neizmjenjivo zadužio Zapadnu kulturu koja se u nekim aspektima koristi gotovo neizmijenjenim sadržajem rimske kulture. Rimsko pravo je pojam s čijim postojanjem je upoznata većina prosječnih građana. Svoju kvalitetu kroz dugotrajnost dokazuje i englesko običajno pravo, odnosno *common law* (*Hrvatska enciklopedija, s.v. common law*), koje svoje korijene vuče još iz 1066. godine.

Moderni svijet u kojem ljudi nemaju znanja o pismu, nemoguće je zamisliti, a prvo pismo datira u cca 3500. g. pr. Kr. (Škiljan, 1988: 77). Ipak, još i prije toga vremena ljudi su iza sebe ostavljali tragove koji su bilježili njihove uspjehe, što se može tumačiti kao prvi pokušaji propagandnog djelovanja. Dakle propaganda svoje korijene ima duboko u ljudskoj povijesti, ali zbog spomenutih referentnih točki, usredotočit ćemo se u ovome radu na točne datacije. Bez obzira na to, takve crteže i prikaze možemo promatrati kroz prizmu promidžbenog materijala. Najčešće su to bili razni vladari koji su uveličavali svoje vojne pohode, sebe same u doslovnom smislu i prikazivali se većima od svojih protivnika, koje su istovremeno prikazivali kao manje vrijedne. Rim je već spomenut kao odličan primjer nepresušnog „bazena“ iz kojega moderni svijet crpi svoja nadahnuća. Snažna vojska bila je nesumnjivo veliki izvor moći za rimske vladare koja je svojim ratnim pohodima iza sebe ostavljala svojevrstni propagandni materijal. Ipak, unutardržavni, politički sklad mogao se ostvariti kroz diplomatske vještine, kojima je izvrsno baratao Gaj Julije Cezar. Za vrijeme njegove vladavine, kako navodi Jochen Bleicken (1990, prema Škarica 2012), oko 60. godine pr. Kr. izlazi prvo službeno glasilo. Uzmemo li ovu godinu kao izvorište propagande, dakle precizno ju datiravši, onda ona bez sumnje dobiva na značenju. Istina, usporednom tehnikom može se protumačiti da zaostaje za razvojem pisma, ali uzmemo li u obzir ponavljajuću temu veličanja vladara, umanjivanja protivnika i stvaranje slavodobitnih mitova i legendi, jasno ćemo uvidjeti da razlika nije toliko značajna.

Govoreći o referentnim točkama, moramo se pozabaviti još jednom koja će biti glavna odrednica ovoga rada i bez čije definicije jednostavno ne možemo napredovati. Dakle, što bi bila propaganda? Zaista su brojne definicije ovoga pojma, što je donekle i razumljivo ako se složimo s utvrđenim vremenskim okvirom unutar kojeg sam pojam postoji i djeluje. No, bez obzira na vremensko razdoblje u kojemu se proučava, propaganda se može definirati kroz nekoliko bitnih odrednica. Glavna zadaća propagande prema Garth S. Jowettu (Jowett, O'Donnell, 2015) je aktivirati ljude i modificirati njihovo ponašanje u skladu s određenim ciljem propagandista. Vodimo li se ovom definicijom možemo zaključiti da je za propagandu bitno postojanje određene skupine ljudi, mase, kao i ostvarenje željene promjene. Dvije ključne riječi iz ove definicije su „aktivirati“ i „modificirati“ jer nužno pretpostavljaju neku radnju koja ljude mijenja iz pasivnog u aktivno stanje. Ipak, to nije tako jednostavno.

Ljudi su iznimno kompleksna bića, rijetko transparentni sebi samima, a naročito u interakciji s drugima. Gledamo li tehnološki i društveni (iako bi se o društvenom napretku dalo dodatno raspravljati s različitih filozofskih stajališta) napredak unazad pola stoljeća, neosporna je konstanta čovjekova težnja da gura naprijed, velikim koracima. No, takvom površnom analizom izostavljamo bitnu činjenicu, a to je da su ljudi po svojoj prirodi skloni inerciji, mirovanju, očuvanju statusa quo. Sam ljudski mozak, glavni pokretač svog ljudskog napretka i potencijala, iznimno teži homeostazi, ujednačenosti. Na prvi pogled, ovaj tijek misli može djelovati irelevantan za temu, ali razmotrimo ipak malo bolje zašto je to bitno.

Bića smo navike i od toga ne možemo pobjeći. Prema istraživanju provedenom na Sveučilištu Duke (Đerke, 2014), preko 40% odluka koje donosimo svakoga dana rezultat su stvorenih navika, a ne svjesno donesene odluke. Dakle, gotovo pola stvari koje činimo svaki dan rezultat su automatiziranoga ponašanja pomoću kojega mozak štedi energiju za zahtjevnije kognitivne procese. Usporedimo li to onda s propagandom i s dvije ključne riječi koje tjeraju na akciju, uočavamo probleme s kojima se propagandist može susresti. Stoga je jasno zašto brojne definicije propagandu definiraju kao proces u kojemu dolazi do željenih promjena. Osim što su ljudi kompleksni i skloni stvaranju navika koje se teško mijenjaju, oni su i nevjerojatno različiti, na što utječe veliki broj faktora, među kojima je i podneblje pod kojim žive. Uz to, društvena su bića s izraženom potrebom pripadanja određenoj grupi koja može imati snažan identitet (Tomić Jeroničić, Mulić, i Jadrić Milišić, 2020: 2650).

Stoga propaganda nije univerzalna, odnosno nije moguće primijeniti istu propagandnu taktiku u različitim društvima i kulturološkim okvirima. Iz tog razloga Jacques Ellul (Ellul, 1973) navodi da propagandist nužno mora poznavati okruženje unutar kojega vrši propagandu, kao i osjetljive teme koje su specifične za masu kojoj se obraća te naravno osnove ljudske psihologije i psihološki profil ciljane skupine. Izvrstan primjer, u ovom slučaju ratne propagande je upravo propaganda Hitlerove Njemačke. Narod koji je svoje nezadovoljstvo i ekspanzionističke težnje pokazao već u Prvom svjetskom ratu nije bilo teško ponovno pokrenuti u tom smjeru. Uzmemo li u obzir sve društvene okolnosti toga razdoblja, u tom su kontekstu lako iznova oživjele „nove stare“ militarističke i imperijalističke težnje. Ponos i disciplina pruskih časnika bili su dominantan *lajt* motiv njemačkog društva, a sad su ostale samo krhotine i frustracija nagomilana teškim ratnim reparacijama. U takvim okolnostima, igrati na kartu borbenog mentaliteta i ponosa, bio je jedini logičan potez. Upravo na takvoj logici je Goebbelsov propagandni stroj i ostvario toliki uspjeh. Odradili su svoju „domaću zadaću“, kako navodi Ivan Šiber (1992: 94) i pomno proučili društvo, što ga muči i koje skrivene želje i mračne tajne unutar sebe čuva samo društvo, ali još bitnije obični ljudi koji ga čine, čekajući pravu priliku da mračne tajne isplivaju na površinu. Vidjet ćemo da je neka osnovna načela na kojima propagandist gradi svoju propagandu moguće „kopirati“, kao što će biti slučaj sa Španjolskom. Naime, u Španjolskom građanskom ratu, društvo i pojedinci u njemu neće položiti veliki moralni ispit, a načela propagande koja su ih navela na krivi put dokazat će da je društvo zapalo u apatiju. Na istim načelima na ispitu će pasti njemačko društvo i osigurati preduvjete za Hitlerovu sve agresivniju vanjsku politiku i u konačnici Drugi svjetski rat.

Često se propagandu uspoređuje s uvjeravanjem, što nije istoznačan pojam. Glavna razlika među njima je manipulacija koja se javlja kod propagande, a izostaje kad govorimo o uvjeravanju. Gareth S. Jowett i Victoria O'Donnell (2015) također nastoje propagandu razlikovati od pojma „uvjeravanje“ te ju navode kao potkategoriju uvjeravanja i definiraju ju na sljedeći način:

„Propaganda je namjeran, sustavan pokušaj oblikovanja doživljaja, manipuliranja spoznaje i usmjeravanja ponašanja kako bi se postigao odgovor koji pospješuje željeni cilj propagandista.“¹

¹ Definicija je prevedena s engleskog na hrvatski jezik u slobodnom prijevodu autora.

Govorimo li o propagandi Španjolskog građanskog rata, najbolje ju možemo opisati i na primjerima uočiti kroz navedenu definiciju Jowetta i O'Donnell. Oni iznose pojedine elemente propagande koje zatim pojedinačno i objašnjavaju. Dva važna elementa propagande, a koja su jasno vidljiva u navedenom ratu i o kojima će biti riječ u ovom radu, zasigurno su „pokušaj“ te „oblikovanje doživljaja.“ Oblikovanje doživljaja najbolje se uspostavlja kroz razne medije, a u ovom radu vidjet ćemo da su se u Španjolskom građanskom ratu u te svrhe snažno koristile novine, film (Hardin, 2013: 5) i promidžbeni plakati.

Jezik je izuzetno važan alat u propagandnom procesu. Ljudski govor i jezična raznolikost ljudske rase predmet su proučavanja na znanstvenoj razini. Iako svakodnevno govorimo, rijetko znamo zašto govorimo. Automatizirali smo radnju govora do razine da gotovo nikad ne preispitujemo izgovoreno. Zašto je određena riječ baš tako sačinjena ili zašto određeni objekt ima baš takvo pridodano značenje? Pomoću govora oblikujemo stvarnost (Mirić, 1990:134) koju doživljavamo, njime *konceptualiziramo* prostor koji je prilično kaotičan i dajemo mu nekakav smisao. Najbolje rečeno, jezik možemo zamisliti kao svojevrsno kodiranje stvarnosti. Ako ga tako definiramo, on je dakako samim time podložan manipulaciji. Govorom se stvarnost beskrajnih mogućnosti reducira na jednu stvarnost koju percipiramo i koju možemo konceptualno razumjeti. Propagandist dakle govorom reducira stvarnost do razine koja je za njegov krajnji cilj najsvrsishodnija. Može sadržavati skrivene kodove (Labaš, Mihovilović, 2011: 119) i poruke koje na svjesnoj razini možda nećemo odmah shvatiti, ali podsvjesno ćemo ih negdje registrirati i početi se ponašati u skladu s novim „kodom“. Odličan primjer je američka vojska koja je zbog ublažavanja raznih vojnih akcija i stvaranja boljeg javnog mišljenja, počela koristiti svoj meta-jezik (Jowett i O'Donnell, 2015: 10). Stoga nekoliko poginulih civila u vojnoj akciji neće biti navedeno kao nedužne osobe koje su poginule, nego „kolateralne žrtve“ ili „kolateralna šteta“.

No, vratimo se na dvije ključne riječi iz prethodne definicije kako bismo ih bolje analizirali. Dakle, propaganda je pokušaj, odnosno nešto što nije izvjesno da će polučiti željene rezultate. Već smo naveli i objasnili zašto je teško mijenjati ljudsko ponašanje i iz toga slijedi logično objašnjenje riječi – pokušaj. Nastavak rečenice nudi više materijala za analizu, a to je „pokušaj oblikovanja doživljaja.“ Možemo to shvatiti kao početnu fazu propagande, pripremanje terena za sve ono što slijedi. Osobu čvrsto utemeljenih stavova teško je natjerati na promjenu ili preispitivanje istih tih stavova. Dakle, prvo treba narušiti kredibilitet njihovih stavova, stvoriti ozračje u kojemu takvi

stavovi ne odražavaju stav grupe i nisu poželjni. Potrebno ih je promijeniti i uskladiti s onime što propagandist sustavno nameće kao ispravno ponašanje. Dakle, osobu treba dovesti u mentalno stanje u kojemu je podložna manipulaciji. Kroz jezik i proizvoljno tumačenje raznih simbola, propagandist iskrivljuje stvarnost i dovodi pojedinca u neizvjesno stanje. Jednom kada je ovaj početni cilj ostvaren, pripremljen je teren za daljnje korake. Ipak, propagandist mora biti oprezan i djelovati unutar određenih okvira nametnutih nepobitnim činjenicama. Zato propaganda ne djeluje na laži, odnosno iznošenju lažnih činjenica. Ona iskrivljuje istinu, stvara okruženje u kojemu propagirano tumačenje činjenica djeluje istinito i samim time primamljivo. Ona stvara probleme (Chomsky, 1997: 18-19) koji su nebitni, ali njima skreće pozornost s onih uistinu bitnih. Time se vraćamo na nužnost poznavanja društva nad kojim se vrši propaganda te problema koji su za to društvo bitni. Uzmimo za primjer demokratske izbore, odnosno politiku i njezin u modernom svijetu neizostavan dio – političke kampanje. One su u doba digitalnih medija postale za prosječnog građana više-manje neizbježne i sigurno sudjeluju u stvaranju pozitivne ili negativne slike kod biračkog tijela. Kako navodi Marijana Grbeša (Grbeša, 2005), postoje dvije struje argumentiranja modernih političkih kampanja. Jedna tvrdi da dugoročno narušavaju demokraciju, odgovarajući glasače od izlaska na izbore, dok druga tvrdi da posredstvom masovnih medija političke kampanje danas obogaćuju političku i demokratsku kulturu stanovništva. Za koju god struju se odlučili, činjenica je da ovakve kampanje imaju učinka.

Od oružja pomoću kojega se pobjeđivalo u ratu i s kojim su se pobjede veličale, propaganda je svojom nevjerojatnom sposobnošću prilagodbe i gotovo neiscrpnom praktičnom primjenom zadržala svoje mjesto i u mirnodopskom razdoblju, pretvorivši se u važno oruđe i jednu od najjačih poluga vlasti. Dakle, demokratski izbori i predizborne kampanje koje im prethode, jasno upućuju na povezanost politike i propagande. Djeluju prema vrlo sličnim načelima, o čemu jasno govori i Šiber (Šiber, 2000: 159) koji navodi sljedeće:

„Politika je ta koja, sukladno svojem ideologijskom, vrijednosnom i interesnom polazištu, bira određene probleme kao prioritetne i pokušava uvjeriti javnost da su upravo ti problemi ključni za daljnji razvoj društva, za njihov svakodnevni život i da se na temelju njih trebaju opredijeliti na izborima za određenu političku opciju koja jamči njihovo rješavanje.“

Dakle, propaganda, kao i politika ne negira postojanje problema koji su ujedno činjenice koje čine okvir mogućeg djelovanja. Oni samo prioritiziraju postojeće probleme u skladu sa svojim

ciljevima i prenaplašavaju njihovu važnost i interpretiraju ih na način koji od propagandista stvara jedinu validnu opciju za njihovo rješavanje. Mnogi povijesni laici stoga danas s čuđenjem gledaju na činjenicu da je Adolf Hitler na vlast došao izbornim putem. Njegov program nije na izborima dobio najviše povjerenje građana, ali Goebbels i njegova propaganda stvorili su ozračje u kojemu je taj politički program jedini prihvatljiv izbor za izlazak iz problema.

Na tom tragu, vrlo jednostavno se može povući paralela sa Španjolskim građanskim ratom. O njegovom tijeku i razlozima koji su doveli do sukoba bit će više govora u sljedećem poglavlju, ali neke osnove je važno istaknuti već sada. Iako su parlamentarni izbori u Španjolskoj održani i 1931. godine trenutno ćemo uzeti u obzir izbore iz 1936. godine u kojoj, kako navodi Rene Lovrenčić (2011), na vlast dolazi legitimnim putem izabrana vlada sastavljena iz redova Narodne fronte. Sami razlozi pobune i izbijanje rata za sobom vuku dublju uzročnost, ali zbog narativa kojega pokušavamo dokazati u ovome radu, trenutno je dovoljno odrediti činjenicu da je u posljednjim izborima prije izbijanja Španjolskog građanskog rata vlast izabrana legitimnim putem, a da ju žele srušiti pobunjenici protiv te vlasti. Njima je nedugo nakon izbijanja rata na čelo došao general Francisco Franco, pri čemu uočavamo sličnost sa situacijom u Njemačkoj i potrebu, koja se baš kao i nekoliko godina ranije u Njemačkoj, sada javlja i u Španjolskoj, pri čemu Francove pristaše kroz propagandu, u kombinaciji s ratnim djelovanjima na terenu, žele stvoriti ozračje u kojemu su oni jedino i ispravno rješenje problema. Više o tome reći ćemo u potpoglavlju „Propagandne tehnike zaraćenih strana“ ovoga rada.

Posvetimo se sada ipak više tome kako je propaganda od oružja postala oruđe u modernom svijetu. Mogli bismo reći da je u oba slučaja ona bila i ostala zapravo oruđe, ali ovdje namjerno iznosimo ovakvu pretpostavku kako bismo naglasili razliku između ratne i mirnodopske upotrebe propagande. Dakle, naveli smo već da prvo glasilo korišteno u promidžbene svrhe datira još iz vremena Rima, odnosno kasne Republike. Poznata je teorija da je Aleksandar Veliki u svojim vojnim pohodima osnivao brojne gradove pod nazivom „Aleksandrija“, kao i činjenica da je postojala snažna europska propaganda (Škarica, 2012: 48) za vrijeme Osmanskog Carstva, što ukazuje na kontinuitet postojanja propagande. Mijenjala se, prilagođavala potrebama društva u kojem postoji i to u skladu s navedenim definicijama. Promatramo li ju kroz povijest, podsjeća pomalo na dugotrajni proces stvaranja moderne države sa sličnim posljedicama. Prema Martinu van Creveldu (1999), srednjovjekovni i novovjekovni vladari su u svome nastojanju da sebi

priskrbe svu moć morali riješiti problem feudalnog partikularizma. Odnosno, morali su oduzeti moć raspršenu među gradovima, Crkvom, plemstvom i carevima te ju ujediniti pod svojom vlašću. Međutim, u tom procesu, nužno su morali stvarati razne institucije koje su imale zadaću nadzora i kontrole oduzete i novostečene moći, a koje su u konačnici i same preuzele moć. Tako su vladari u nastojanju da raspršenu moć prikupe u jednu točku kojom će oni vladati, istu tu moć ponovno prenijeli na institucije i tako pridonijeli stvaranju impersonalne države i državnog aparata. Posljedično, neovisno o osobi na čelu tog aparata, državni aparat nastavlja učinkovito djelovati i postaje samoodrživ. Slična sudbina dogodila se i propagandi, koja je kroz stoljeća supostojanja s raznim oblicima vlasti i moći postala gotovo zaseban entitet bez kojeg je danas vlast praktično nemoguće zamisliti i to unatoč činjenici što je apstraktan pojam.

Iz tih razloga, pojam propagande je došao do razine gdje se često promatra kao negativan pojam. A to je zanimljivo, jer kad se o njoj govori u negativnom smislu, govori se većinom iz perspektive modernih, mirnodopskih društava. Propaganda se negativno percipira do te razine da ju neki, poput Philip M. Taylora (2003: 1) nazivaju i bolešću, pa stoga piše da je propaganda:

„Bolest koja na neki način utječe na našu individualnu i kolektivnu sposobnost razmišljanja vlastitom glavom o tome što se događa u svijetu oko nas.“

Paradoksalno djeluje činjenica da propaganda doživljava svoj vrhunac u vremenu kad se toliki naglasak stavlja na razvoj kritičkog mišljenja. Logičan slijed bi trebao biti obrnut, da je ona danas u silaznom trendu za razliku od srednjeg vijeka i prosvjetiteljstva kada su ljudi bili većinom nepismeni, odnosno u doba prosvjetiteljstva tek su se stvarale ideje o važnosti prosvijećenog, racionalnog uma. Veliki filozof i možda još veći kritičar kršćanstva Friedrich Nietzsche poznat je po rečenici: *„Bog je mrtav.“* Međutim, što je to zapravo značilo i kakve to veze ima s razvojem propagande, konkretno s propagandom međuratne Europe?

Naime, Nietzsche (Britannica, s.v. *Nietzsche's mature philosophy*) je smatrao da u kasnom 19. stoljeću europsko društvo polako, ali sigurno ulazi u takozvani pasivni nihilizam. On je vjerovao da čovjekov dublji smisao u životu proizlazi iz intrinzičnih vrijednosti zasnovanih na metafizičkom, odnosno na usađenim moralnim vrijednostima kršćanstva koje je bilo duboko utkano u zapadnu kulturu. Nestankom tih dubljih izvora smisla, ljudski život, lišen tradicionalne (kršćanske) moralnosti, zapada u – *prožimajući besmisao*, kako ga on naziva. U takvom stanju ljudi su primorani tražiti smisao u nečemu drugome, što se odlično preklapa s nadirućim valom

nacionalizma u Europi krajem 19. stoljeća, koji se hrani ljudskim traganjem za smislom i trudi se popuniti tu prazninu nastalu nestankom tradicionalnih sustava vrijednosti. Nacionalizam tako poprima transcendentna obilježja i u kombinaciji s nevjerojatnom propagandom s lakoćom navodi društvo u sve strahote 20. stoljeća, među kojima je i Španjolski građanski rat. U narodu se kaže da će „gladan čovjek pojesti i tvrdo pečen kruh“, a isto tako bi se mogao objasniti i izostanak kritičke misli u društvu prve polovice 20. stoljeća, koje je moralno izgladnjelo očajnički tražilo bilo kakav smisao koji bi vratio bar privid validnog sustava vrijednosti. Na tako uzdrmanim moralnim temeljima, propagandni strojevi totalitarnih ideologija lako su se uvukli u rupe kojima su ti temelji bili ispunjeni i popunili praznine svojim utopijskim nastojanjima.

Možda baš na valu strahota koje je prouzrokovala u 20. stoljeću, propaganda danas ima tako negativnu javnu percepciju. Gledano s psihološkog stajališta, nije teško dokučiti zašto su ljudi toliko nepovjerljivi, iako se propaganda može koristiti i koristi se u dobre svrhe. Nitko ne voli da se njime manipulira, iako ljudi često misle da su baš oni ti koji su nepodložni takvim manipulacijama jer znaju kritički razmišljati, a upravo zahvaljujući takvom, mogli bismo reći arogantnom stavu, propaganda uspijeva održati svoj status u modernim društvima.

U tom je kontekstu prikladno spomenuti i činjenicu da je ovaj rad nastao u jeku pandemije virusa Covid-19 koji je nažalost u svijetu dosegao milijunske žrtve. Dolaskom cjepiva, u mnogim državama pojavio se skepticizam među stanovništvom prema cjepivu, potaknut raznim teorijama zavjere. Kako bi pospješile odaziv na cijepljenje, države su pristupile svojevrsnim propagandnim, to jest promidžbenim kampanjama. Tako je i Hrvatska pokrenula kampanju pod sloganom „Misli na druge. Cijepi se.“ Analiziramo li čak i površno ovaj slogan, možemo prepoznati pokušaj izazivanja emocionalne reakcije, altruizma i možda čak buđenje osjećaja krivnje, ako se ne odlučimo cijepiti. Istina, može se vrlo lako, vjerojatno i opravdano, okarakterizirati kao manipulacija, ali ipak s dobrom namjerom i u konačnici, ne provodi se aktivno ovakva politika nego ostaje na dobrovoljnom pristanku.

Ipak, prednjači ona negativna strana propagande, a često u tome sudjeluje i politika, odnosno režim koji je na vlasti. Stoga se primjerice javlja tzv. „povijesni inženjering.“ Što to znači? U osnovi, stvarao bi se poželjan narativ u povijesnim udžbenicima, knjigama i sličnim publikacijama, koji bi odgovarao nacionalnoj politici. Takva politika nije strana ni na našem dijelu Europe. Na prostoru Jugoistočne Europe, u Saveznoj Federativnoj Republici Jugoslaviji također

se primjenjivala slična strategija u odnosu prema povijesnim činjenicama i njihovoj interpretaciji, kako bi odgovarale postojećem režimu. Primjerice, uklanjanje kipa bana Josipa Jelačića u Zagrebu, demonstracija je nezadovoljstva komunističke vlasti prema, kako su oni smatrali, antirevolucionarnom duhu Josipa Jelačića koji je u službi cara gušio revoluciju u Mađarskoj. S druge strane, veličao se lik i djelo Matije Gupca kako bi se pokazala snaga seljaštva i duh zajedništva. Naravno, izostavljala se činjenica o sustavnoj kolektivizaciji sela u poslijeratnom razdoblju na teritoriju SFRJ te općem odnosu prema seoskom stanovništvu. U ovakvim primjerima jasno se očituje propagandni mehanizam koji djeluje kao svojevrsni *perpetuum mobile* i ne prestaje djelovati radom čak ni u doba mira. Dapače, u vrijeme hladnog rata te na prelasku stoljeća, u doba mira on ostvaruje najbolje rezultate. Kako je odlično primijetio još 1921. godine američki novinar Walter Lippman (1921, prema Chomsky 1986) demokracija za svoje uspješno postojanje i djelovanje kao nužnu pretpostavku ima „stvaranje privole“. Odnosno, u duhu cijele *orwellovske* atmosfere, postojanje sustava za kontrolu misli.

Ovaj se moderni fenomen možda najbolje može opisati riječima australskog socijalnog psihologa Alexa Careya (1997) koji kaže:

„Nedvojbeno je da je uspjeh poslovne propagande, u dugotrajnom uvjeravanju nas samih, da smo slobodni od bilo kakve propagande, jedan od najznačajnijih propagandnih dostignuća dvadesetoga stoljeća.“

U tome se očituje transformacija propagande iz oružja u oruđe. Demokracija svojim razvijenim institucijama i raspršenim polugama vlasti umanjuje mogućnost oružanog djelovanja na vlastito stanovništvo, ali s druge strane propagandu može koristiti i kao idealnu zamjenu, kao oruđe čija je svrha održavanje na vlasti.

Analiziramo li dodatno navedeni paradoks istovremenog vrhunca propagande i izražene kritičke misli kod pojedinaca, doći ćemo do jasnog praktičnog rješenja problema, a to je medij koji prenosi poruku. Dostupnost medija i njegov doseg olakšavaju ili otežavaju propagandni proces. Izum tiskarskog stroja, prve radijske stanice i u konačnici danas svijet digitalnih medija i društvenih mreža, predstavljaju prekretnice u razvoju propagande. Prema podacima iz 2014. godine koje iznose Igor Kanižaj i Viktorija Car (2015: 21), u Hrvatskoj je 65% kućanstava imalo osobno računalo i 68% pristup internetu. Kao razlozi zbog kojih provode vrijeme na internetu, između ostalih, navedeni su čitanje novina i časopisa (79%) te pristup društvenim mrežama (59%).

Postoji i novije istraživanje, EU Kids Online (Smahel, D., Machackova, H i sur., 2020), provedeno između 2017. i 2019. godine, u kojemu je sudjelovala i Hrvatska. Na uzorku od 19 država, proučavalo se korištenje digitalnih medija djece i adolescenata u dobi od 9 do 15 godina. Rezultati istraživanja pokazuju porast u korištenju digitalnih medija i vremenu provedenom online, prvenstveno zahvaljujući pametnim telefonima. Većina djece koja su sudjelovala u istraživanju navode da su im pametni telefoni (Smahel, D., Machackova, H. i sur., 2020: 19) primarni izvor pristupa internetu. Isto istraživanje pokazuje da adolescenti u dobi 15-16 godina u Hrvatskoj, dnevno u prosjeku provedu 205 minuta online. Također, za pristup internetu navode se i tableti, stolna računala, igraće konzole i sl., koji znatno olakšavaju i povećavaju načine pristupa internetu. Konkretno, u Hrvatskoj (Ciboci i sur. 2020: 6) rezultati pokazuju da čak 99,1% ispitanika u dobi od 15 do 17 godina, posjeduje mobitel ili pametni telefon. Usporedbom navedenih istraživanja, vidimo porast korištenja digitalnih medija, najviše pametnih telefona od kojih se ljudi, a naročito mladi danas gotovo ne odvajaju. Takva dostupnost medija i stalna izloženost ogromnoj količini informacija, umanjuje našu sposobnost kvalitetnog i kritičkog promišljanja plasiranog sadržaja.

Ipak, fokus ovoga rada je propaganda korištena u Španjolskom građanskom ratu, a kao što je već navedeno, ona se u medijima u ratu na obje sukobljene strane najviše pojavljivala kroz film i promidžbene plakate. Oba medija su imala širok doseg i bili su iznimno praktične naravi, s obzirom da su mogli na dovoljno kvalitetan način prenijeti željenu poruku i do mahom nepismenog, ruralnog stanovništva.

3. Španjolski građanski rat i mediji

Važnost referentnih točaka u pristupu temi već je spomenuta, kao i uzdrmani ili čak u potpunosti srušeni sustavi vrijednosti i vjerovanja u Zapadnoj Europi. Španjolski građanski rat, kao i bilo koja druga kriza ili ratni sukob, nije nastao sam od sebe, bez uzroka ili povijesnih zbivanja koja su mu prethodila. Francuska revolucija može poslužiti kao izvrsna izvorišna točka iz koje možemo uzročno-posljedičnim slijedom doći do Španjolske 30-ih godina prošloga stoljeća. Prema nekim autorima (Seidman, 2011: 13), vlast koja će 1931. godine uspostaviti Drugu Republiku u Španjolskoj, inspiraciju za svoje djelovanje i reforme tražit će upravo u Francuskoj revoluciji i Trećoj Francuskoj Republici.

Francuskom revolucijom ugasila se i posljednja srednjovjekovna misao o kralju kao vrhovnom svjetovnom vladaru koji dio svoga legitimiteta crpi „voljom Božjom“. Naime, događaji nakon revolucije u Francuskoj će dovesti do stvaranja raznih političkih struja, poput umjerenih demokrata, tzv. žirondinaca koji će imati većinu u Konventu², kao i radikalne opcije na čelu s Maximilianom Robespierrom, tzv. jakobinaca. Upravo djelovanjem jakobinaca, Konvent donosi odluku o smrtnoj presudi kralju Luju XVI, koji je smaknut na giljotini 21. siječnja 1793. godine. Ovaj događaj će do temelja uzdrmati već poljuljane kršćanske vrijednosti utkane u kulturu zapada, jer ovim činom netko je odlučio pogubiti vladara izabranog spomenutom „milošću Božjom“. Iz ove perspektive jasno je razmišljanje Nietzschea koji je naveo da je Bog mrtav, to jest da su ga ljudi protjerali iz svojih misli i društava.

Naravno da postoje brojne detaljne i dublje analize Francuske revolucije, kojima se ovaj rad neće baviti, ali ju ovdje navodimo kao bitnu odrednicu u onome što će uslijediti u 19. stoljeću. Naime, društvene promjene potaknute ovim događajem imat će dalekosežne posljedice. Naravno, u radu ne tvrdimo da je Francuska revolucija jedina izvorišna točka interpretacija koje ćemo obrazložiti kasnije u radu, niti da je tumačenje povijesti tako jednostavno, kao ni promatranje društvenih promjena na psihološkom i moralnom planu. Ipak, veoma je indikativan događaj, koji neosporno donosi novi val promjena koje će se u načelu gotovo cijelo „dugo 19. stoljeće“ odvijati oko istog problema, a to je rušenje starog režima i buđenje nacionalne svijesti. Kulminacija svega

² Konvent je bio predstavničko tijelo u razdoblju od jeseni 1792. do proljeća 1793. i glavna zadaća tog tijela bila je donošenje novog ustava. Isto tijelo donijelo je odluku o proglašenju Republike 22. rujna 1792. godine.

doći će u vidu Prvog svjetskog rata, gdje takav poredak doživljava svoj kraj, u krvoproliću dotad neviđenih razmjera. Uz rat na bojištima diljem Španjolske, odvijao se još jedan gotovo jednako bitan, onaj propagandni preko medija poput radija, filma, službenih glasila, pamfleta i promidžbenih plakata. Zadaća ovih medija bila je dvojaka. Obje strane u ratu htjele su privući što više simpatizera kako bi naravno izvojevali pobjedu, ali u konačnici nakon pobjede imali i što veću podršku za novu vlast. Uz to, oči svijeta bile su uprte u zbivanja u Španjolskoj (Southworth, 2002: 1), Europa je sve više nekontrolirano klizila u ponor, u novi svjetski rat, a građanski sukob u Španjolskoj privukao je brojne zainteresirane strane izvan granica same Španjolske. Kao što ćemo kasnije vidjeti, propaganda dovodi do intervencija ili ne-intervencije europskih sila. U takvim uvjetima, bilo je nužno osigurati za svoju stranu intervenciju onih čije uključenje će pomoći ostvarenju cilja, a svim silama spriječiti intervenciju (Culton, 2018: 14) onih koji će istim ciljevima naštetiti. Propaganda i mediji ovdje su odigrali ključnu ulogu.

3.1. Štrajk po štrajk – Španjolska

Nakon Prvog svjetskog rata u Europi se kao protuteža lijevom političkom spektru javljaju izražene radikalne desničarske političke struje koje će nacionalizmu kao pojmu prišiti negativnu konotaciju, jer će pod okriljem toga pojma nastojati provoditi totalitarnu, ksenofobnu i ekspanzionističku politiku (Overy, 2005: 552-553). Naravno, na scenu dolazi i komunizam u Sovjetskom Savezu, koji će također odigrati svoju ulogu. U strahu od širenja komunizma u njihovim zemljama, vlade Francuske, a prvenstveno Velike Britanije blagonaklono su promatrale bujanje fašizma i nacizma, vidjevši u početku u njima odlično oruđe za borbu protiv nadirućeg komunizma. Navedene ideologije velikim koracima grabe prema preuzimanju vlasti. Tako već 1922. godine nakon marša na Rim Benito Mussolini dolazi na vlast u Italiji, a 1933. godine Adolf Hitler postaje njemački kancelar. Ipak, treba napomenuti da je 30-ih godina Velika Britanija bila tolerantnija prema fašizmu, nego nacizmu. U prilog tome govore i razgovori između tadašnjeg premijera Velike Britanije, Arthura Neville Chamberlaina i Benita Mussolinija. O njima piše i Farrell (2008: 334), navodeći da je Chamberlain htio udaljiti Mussolinija od Hitlera, čak i pod cijenu nekih teritorijalnih ustupaka Italiji, npr. Tunisa koji je bio pod francuskom upravom.

Međutim, što je sa Španjolskom u razdoblju nakon Prvog svjetskog rata? Država koja je zadržala neutralnost u tom ratu, na ekonomskom i političkom planu nije ostala bez posljedica. Savo Pešić (1990) navodi da je Španjolska kao većinski poljoprivredna zemlja bila jedna od najnerazvijenijih zemalja u Europi, ekonomski i društveno-politički. Veliki problem predstavljala je snažna oligarhija, to jest veliki zemljoposjednici koji su veliku većinu obradive zemlje držali u svojim rukama. Posebno je ovaj problem bio izražen u provincijama poput Seville, u kojoj je, tvrde Pierre Broue i Emile Temime (Broue, Temime, 2008: 34-35), 5% zemljoposjednika držalo čak 72% zemlje.

Španjolske pokrajine i provincije

Slika 1. Španjolske pokrajine i provincije. Izvor: Thomas, H. (1980.) *Španjolski građanski rat*. Rijeka: Otokar Keršovani.

Ovakve brojke značile su da velika većina seljaka ne posjeduje zemlju, dok su mnogi radili kao nadničari. Iako je zemlja bogata rudama, naročito pokrajina Baskija, malo je radne snage bilo zaposleno u rudarstvu ili industriji. Crkva, kao jedan od najvećih zemljoposjednika³, isto je tako igrala važnu ulogu u ekonomskom i političkom životu Španjolske. Jaz između bogatih i siromašnih sve više raste, dok kralj, potpomognut podrškom veleposjednika i Crkve, pokušava zadržati *status quo*.

Ogromna nezaposlenost, nerazvijena industrija, brojne zatvorene tvornice nakon Prvog svjetskog rata pridonosili su sve većem nezadovoljstvu unutar društva. U takvim okolnostima raste

³ Različiti autori nude različite stavove oko ovakvih navoda. Španjolski građanski rat istraživali su povjesničari raznolikog političkog opredjeljenja, što ne čudi s obzirom na samu prirodu rata i politiku zaraćenih strana. Zbog što veće objektivnosti samoga rada, u pisanju ovoga rada koristili smo se literaturom s obje strane političkog spektra. Tako, primjerice, Savo Pešić u knjizi „*Španjolski građanski rat i KPJ*“ navodi Katoličku crkvu kao najvećeg zemljoposjednika u Španjolskoj, dok Pierre Broue i Emile Temime u svojoj knjizi „*The Revolution and the Civil War in Spain*“ navode da Katolička crkva „gotovo sigurno nije bila najveći zemljoposjednik, kao što se često spominje, ali nije bila daleko od toga.“ Usp. Broue, P., Temime, E. (2008.) *The Revolution and the Civil War in Spain*. Chicago: Haymarket Books.; Pešić. S. (1990.) *Španjolski građanski rat i KPJ*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.

anarhistički pokret, kojeg u početku čine brojne međusobno nepovezane skupine, da bi se zatim, kako navodi Pešić (1990) godine 1911. u Barceloni formirala Nacionalna konfederacija rada. Ona će u kratkom roku prerasti u višemilijunsku organizaciju, što će imati velikih posljedica u narednim desetljećima.

Pod pritiskom sve jače političke krize kralj Alfonso XIII uvodi 1923. vojnu diktaturu kojoj je na čelu bio general Miguel Primo de Rivera. Kako navode Broue i Temime (2008), prethodno spomenuti veleposjednici, imajući u vidu vlastite interese koji su bili usko povezani s opstankom monarhije, podupiru uvođenje ovakve diktature. Već u ovome činu se mogu vidjeti obrisi ogromnih problema koji će biti nesavladive prepreke za nekoliko vlada koje će se izmijeniti početkom 30-ih godina. Diktatura će potrajati sve do 1930. godine, kada vojska prestaje podupirati vlast te se uspostavlja privremena vlada. U travnju sljedeće 1931. godine održavaju se općinski izbori na kojima monarhisti koji su podupirali kralja doživljavaju težak poraz, a pobjedu odnose republikanske i socijalističke stranke. Kralj Alfonso XIII je pod takvim okolnostima prisiljen abdicirati, čime Španjolska postaje još jednom republika (Farrell, 2008: 317), pred kojom stoje veliki društveno-politički izazovi. S većinom u parlamentu, koji se u Španjolskoj naziva Cortes⁴, Ustavotvorna skupština već u prosincu donosi novi, liberalni ustav. Koalicijska vlada, sačinjena od niza republikanskih stranaka iz redova srednjeg sloja građanstva te od Socijalističke partije i pripadajućih sindikata, pokušala je primijeniti odredbe novog ustava u praksi. Kao što je već navedeno, Druga republika u Španjolskoj, svoje ideje i reforme crpila je iz onoga što je zastupala Treća Francuska Republika, trudeći se osigurati ustav koji će jamčiti demokratske slobode, politička prava, pravo govora te odvajanje države od Crkve. Međutim, nedostajalo je odlučnosti u provedbi navedenih reformi, pa stoga mnoge u praksi nisu zaživjele te su ostale puka formalnost. Svi stari problemi koje je nova vlast naslijedila ostali su na snazi i bilo je nemoguće u kratkom roku uvesti snažnije i održive promjene.

Teritorij Španjolske podijeljen je na pokrajine unutar kojih se nalaze provincije. Često je u španjolskoj povijesti ovakvo državno uređenje predstavljalo problem zbog autonomnih težnji određenih pokrajina. Druga republika našla se pred istim problemom s pokrajinom Katalonija, čije

⁴ Parlament Druge republike imao je 473 zastupnika, u kojemu su novoformirane lijeve političke opcije dobile oko 265 zastupničkih mjesta. U postotcima, to bi iznosilo približno 56% zastupničkih mjesta za lijevo, prorepublikanski orijentirane političke stranke. Usp. Thomas, H. (1980). *Španjolski građanski rat*. Rijeka: Otokar Keršovani, 30; Pešić, S. (1990). *Španjolski građanski rat i KPJ*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 47-48.

provincije (Thomas, 1980: 59) stoljećima imaju izraženu autonomiju. S obzirom da su zaseban narod, Katalonci su se zalagali za slabljenje središnje vlasti u Španjolskoj, kako bi ostvarili što veći stupanj autonomije, a po mogućnosti i potpunu neovisnost odnosno izdvajanje iz španjolske države. Ovaj problem Druga republika nije uspjela riješiti, a za to vrijeme u Kataloniji sve više jača anarhistički pokret. Nemiri koji će u narednim godinama zahvatiti državu, nisu zaobišli ni Kataloniju, pokrajinu iznimno bogatu rudama. Ondje će rudari najviše osjetiti udarac Velike gospodarske krize i samo dodati ulje na vatru gorućeg problema ove pokrajine. Ipak, naivno je bilo očekivati veći uspjeh republikanske vlade po ovom pitanju, uz sve ostale probleme koji su ju dočekali, ako uzmemo u obzir da je problem višestoljetne prirode. Ne samo to, ovaj problem će nadživjeti i sam Španjolski građanski rat, kao i Francisca Franca te ostati trn u oku i moderne Španjolske koja će se iznova morati vratiti pitanju Katalonije.

Međutim, tri su najveća problema s kojima se nova vlast morala brzo i odlučno pozabaviti, a u čijem je rješavanju redom zakazala što će u konačnici rezultirati i njezinim rušenjem. Za početak, utjecaj Crkve trebalo je smanjiti što se pokušalo sekularizacijom te oduzimanjem zemljišta i ukidanjem Družbe Isusove, to jest katoličkoga reda isusovaca. Ipak, Crkva je uspjela zadržati većinu posjeda, a s njima i ogroman utjecaj. S druge strane, republikanska vlast svojim novim reformama (Seidman, 2011: 14) poput uvođenja građanskog braka, obrazovanja izvan Crkve i rastave braka, izgubila je simpatizere na desnici, gdje sve više jačaju tradicionalisti. Nadalje, vojska je predstavljala još jedan problem. Visoki časnici mahom su bili simpatizeri monarhije koje je trebalo zamijeniti novim, prorepublikanskim kadrom. Također, vojska je uvelike prelazila potreban broj vojnika, a naročito časnika koji su u velikom broju otpušteni uz izdašne otpremnine. Neuravnoteženost vojnog kadra dokazuje činjenica koju iznose Broue i Timime (2008: 39), navodeći da je u vrijeme Monarhije, netom prije uspostave trenutne vlade, u vojsci djelovalo 15 000 časnika. Odnosno, kako dalje navode, jedan časnik na samo šest vojnika. Nepopularnost reformi nije jenjavala, što je rezultiralo vojnim udarom 1932. godine. Pobuna nije uspjela srušiti vlast, ali ukazivala je na sve veće nezadovoljstvo i poteškoće u provedbi planiranih reformi. Konačno, posljednja od tri nužne reforme bila je agrarna. Španjolska je uistinu bila siromašna i nerazvijena zemlja, što potvrđuju i brojke koje iznose Broue i Timime (2008: 36) u kojima se vidi da je 1929. godine prema poreznim izvješćima 850 000 glava obitelji od njih ukupno

milijun zarađivalo dnevnicu manju od jednog španjolskog pezeta.⁵ Trebalo je pronaći način kako osigurati ravnomjernu preraspodjelu zemlje i kako poboljšati životni standard španjolskog seljaka. Tako se pokušalo postići određeni pomak dizanjem minimalne cijene nadnice, što je samo dodatno otežalo situaciju za srednje i male zemljoposjednike, koji su za obradu zemlje koristili nadničare. Budući da država nedosljedno i polovično provodi reforme, seljaci su potpomognuti anarhističkim sindikatima (Seidman, 2011: 16) preuzeli stvar u svoje ruke i bojkotirali upotrebu strojeva, oduzimali zemlju veleposjednicima te pokretali brojne štrajkove. Republikanska vlada našla se u škripcu: s jedne strane raslo je nezadovoljstvo socijalista i anarhista koji su u vladinoj blagoj politici prema reakcionarnim slojevima društva vidjeli pokušaje ponovne uspostave Monarhije, a s druge strane, blagim pristupom u provođenju reformi vlada je podilazila tim istim reakcionarnim krugovima koji su vrebali priliku za ponovni dolazak na vlast. Pod ovakvim okolnostima, pojavilo se plodno tlo za učvršćivanje političkih saveza na ljevici i desnici.

General Franco
nakon osvajanja
Toleda; s njim su
Moscardó, Varela
i Franco Delgado

Associated Press

Slika 2. General Francisco Franco (u sredini) sa suradnicima. Izvor: Thomas, H. (1980.)

Dok je centralna vlast nesigurnom rukom pokušavala zaustaviti zemlju da se ne strmoglavi u novu krizu, protivnici Republike bivali su sve snažniji. Prvi potez povlači desnica, odnosno

⁵ Španjolski pezeta bila je službena valuta u Španjolskoj u razdoblju od 1868. do 2002. godine, kada je zamijenjena eurom u omjeru 1 euro = 166 pezeta.

CEDA⁶ koja je utemeljena 1933. godine (Seidman, 2011: 17), a unutar sebe ujedinila je velike zemljoposjednike, sitne farmere koji su bili nezadovoljni reformama republikanske vlade i gorljive katolike. Stranka je bila iznimno dobro financirana i s lakoćom odnosi pobjedu na izborima 1933. godine, prvenstveno zahvaljujući razjedinjenosti ljevice te anarhistima koji su u Španjolskoj bili daleko najbrojniji u Europi, ali na ovim izborima nisu sudjelovali. Nova vlast poništava gotovo sve reforme prethodnog režim te se snažno oslanja na svećenstvo i Crkvu, kojoj vraća izgubljene posjede. Saveznik u vlasti svakako im je bila i vojska te oni oslobađaju sve časnike koji su zatvoreni nakon pokušaja vojnog udara 1932. godine. Naravno, ni ova vlast nije bila bez nemira i štrajkova⁷ koji su zapravo postali svojevrsni *lajt-motiv* svake španjolske vlade početkom 30-ih godina prošloga stoljeća. Jedan od najznačajnijih je onaj koji su pokrenuli rudari u pokrajinama Asturiji i Kataloniji 1934. godine (Lovrenčić, 2011: 206), koji je tadašnja vlast žestoko ugušila, uz pomoć tzv. Afričke vojske iz Maroka, na čelu koje je bio general Francisco Franco. Ovaj događaj značajan je iz više razloga. Kao prvo, pokazala se efikasnost Afričke vojske koja će odigrati ključnu ulogu u predstojećem građanskom ratu. Uz to, ovakva upotreba represivnog aparata pomoći će ujediti stranke ljevice, među kojima su još uvijek najbrojniji anarhisti, sada s gotovo dva milijuna pripadnika. I ono najvažnije, gušenje ove pobune pokazat će sav teror kroz koji će Španjolska proći u krvavom građanskom ratu, samo tri godine kasnije. U međuvremenu, u razdoblju od 1934. do 1936. godine provodio se također strašan teror radikalne desnice (Broue, Tamime, 2008: 43), dvogodišnje razdoblje poznato u literaturi kao „dvije crne godine“. Naravno da u ovakvom okruženju vlast, u čijim god rukama bila, nije mogla biti stabilna što dokazuje i izmijenjenih sedam različitih vlada (Pešić, 1990: 51) između 1934. i 1936. godine. Posljednja u nizu raspisuje još jedne izbore koji su održani 16. veljače 1936. godine (Thomas, 1980: 31) i na njima pobjedu odnosi Narodna fronta. Riječ je o širokoj lepezi političkih stranaka lijevog spektra, a kojoj su se priključili i anarhisti, time zapravo osiguravši pobjedu na izborima.

⁶ CEDA - Confederación Española de Derechas Autónomas (Španjolska konfederacija autonomnih desnica).

⁷ Nevjerojatan je podatak da je tijekom 1931. godine u Španjolskoj bilo čak 710 štrajkova, zatim njih 800 sljedeće godine, a 1933. godine čak više od 1400 štrajkova. Usp. Pešić, S. (1990). *Španjolski građanski rat i KPJ*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 49.

3.2. Španjolski građanski rat – rat prije rata

Kao što se moglo i očekivati, ni ova vlast nije uspjela riješiti mnoge probleme koji su postojali već godinama. Također, otegotna okolnost ove vlasti, bila je ta da velika većina vojske nije podupirala režim, odnosno brojni visoki časnici bili su monarhisti i tradicionalisti. Drugim riječima, vojni kadar većinom je bio spreman poduprijeti predstojeći ustanak protiv vlasti.

Ustanak je planiran pomno i detaljno, a zahvaljujući takvoj pripremi, polučio je u prvim danima i izvrsne rezultate za pobunjenike. General Jose Sanjurjo trebao je predvoditi ustanak, ali na samom početku on pogiba, što na čelo ustanka dovodi generala Francisca Franca. On je uživao među drugim časnicima veliki ugled i poštovanje te je bio logičan nasljednik. S njim na čelu u noći sa 17. na 18. srpnja 1936. godine (Pešić, 1990: 54) započinje pobuna u vojarnama diljem Španjolske i španjolskog Maroka, gdje je bilo i samo sjedište pobunjenika. Ovim događajem započinje Španjolski građanski rat, sukob koji će se protegnuti na gotovo tri godine, uz mnogobrojne žrtve tijekom samog rata, kao i u naknadnim represalijama. U građanskom su ratu sudjelovali koalicija Nacionalnog bloka (nacionalisti) s jedne strane te Narodna fronta (republikanci) s druge strane.

Uz dobru pripremu, kao i činjenicu da je većina vojnog kadra bila na njihovoj strani, uz izuzetak mornarice, brzo napredovanje pobunjenih snaga bilo je očekivano. Također, na njihovoj strani bila je i većina policije, kao i pripadnici stranke Španjolske falange, koja je imala fašistička obilježja. U takvim okolnostima, u prvom valu ustanka jedini pravi otpor pružili su slabo naoružani radnici organizirani u razne sindikate. Tek će kasnije doći do konsolidacije republikanskih trupa i uspostave tzv. radničke milicije. Upravo će radnička milicija imati važnu ulogu u prvim fazama rata te spriječiti izvršenje planirane munjevit pobjede i preuzimanja vlasti od strane nacionalista. Iako na početku imaju puno uspjeha te tako osvajaju važna uporišta na sjeveru Španjolske, te manja područja na jugu, pobunjenici također nailaze na probleme, prije svega logističke prirode. Naime, u prvoj fazi napada vođa ustanka general Francisco Franco nije uspio sa svojom Afričkom vojskom prijeći iz španjolskog Maroka u Španjolsku (Cravetto, 2008: 220), što je bilo iznimno bitno jer je to ujedno bila i najelitnija postrojba pobunjene strane. U njoj su bili profesionalni vojnici, veoma dobro uvježbani i dobro naoružani, međutim, zbog ratne mornarice i zrakoplovstva, čiji se kadar nije priključio ustanku, Francisco Franco nema kako prebaciti svoje najbolje vojnike na kopno.

Zbog toga napredovanje njegovih postrojbi u Španjolskoj usporava, jer tamo borbe vode postrojbe iz redova regularne vojske, razne paravojne formacije i policija, koji su i u takvom sastavu bolje naoružani od republikanaca, ali svejedno nedovoljno sposobni za potpunu pobjedu. Francov plan o brzom zauzimanju Madrida propada, a time i brzo okončanje sukoba.

Podjela Španjolske u kolovozu 1936.

Slika 3. Područja pod nadzorom nacionalista i republikanaca u kolovozu 1936. godine. Izvor: Thomas, H. (1980.)

Vrlo brzo nakon izbijanja rata, ovaj sukob prelazi državne okvire i postaje internacionalni sukob, u koji se uključuju saveznici objiju zaraćenih strana. Kao i u svakom ratu, postoje brojni interesi i zakulisne igre koje usmjeravaju cijeli sukob. Španjolska je poslužila kao idealna pozornica na kojoj će europske sile moći održati još jednu završnu, generalnu probu prije Drugog svjetskog rata. Zašto idealna? Odgovor koji se nameće vrlo je jednostavan: kontrast u ideologiji dviju neprijateljskih strana odražava sukob koji će propagandni strojevi upletenih država prikazati kao sudar različitih svjetova, u kojemu svaka država koja je upletena brani načela one „bolje“ strane. Naravno, pravi razlozi su puno drugačiji. No, više riječi o tome će biti u potpoglavlju

„Interesi stranih sila“ ovoga rada u kojemu će se ovaj fenomen obraditi detaljnije. Ono što je važno istaknuti na ovome mjestu odnosi se na intervenciju drugih država, koje logistički, politički, ali i najvažnije vojno pomažu neprijateljskim stranama. Italija i Njemačka na strani su nacionalista, a Sovjetski Savez i Francuska na strani su republikanaca. Kako navodi Nicholas Farrell (2008: 318), Velika Britanija pokušava ostati neutralna, ali ostaje aktivna na političkom planu, ponajviše u ulozi arbitra.

Dakle, Francu u pomoć dolaze Njemačka i Italija, koje na uslugu stavljaju svoje brodovlje i zrakoplovstvo za transport vojske iz Maroka u Španjolsku. Treba napomenuti da je u prvim mjesecima rata izraženija pomoć Italije, čije zrakoplovstvo i vojna flota osiguravaju prebacivanje vojske. Broue i Temime (2008: 346) navode da je rat u Španjolskoj za Mussolinija predstavljao pitanje ugleda i odličnu priliku da pokaže svoje vojno umijeće. S više od 20 000 vojnika prebačenih u Španjolsku, general Franco odlučno kreće prema svome zacrtanom cilju – osvajanju Madrida. Pomoć pristiže sa svih strana za nacionaliste pa tako svoje postrojbe šalje Portugal (Lovrenčić, 2011: 210), dok iz Italije u Španjolsku stižu deseci tisuća „dobrovoljaca“ koji su u slučaju Italije većinom bili pripadnici crnokošuljaša (Farrell, 2008: 321), dok je među snagama iz Njemačke bilo i pripadnika postrojbi SS-a. Riječ je o stranačkim vojskama s jasno izraženom ideologijom, koje se bore na strani nacionalista, što ukazuje na otvorenu suradnju Franca s fašistima i nacistima. S druge strane, u listopadu stiže i pomoć republikancima koju šalju Sovjeti, najmoderniji zrakoplovi i tenkovi T-26, znatno superiornije naoružanje od onoga koje su nacionalisti u prvim fazama rata dobivali od svojih saveznika, što okreće ratnu sreću pomalo na republikansku stranu. Komunistička internacionala je također bila angažirana u pružanju pomoći pa tako u istom mjesecu stižu i prvi odredi Interanacionalnih brigada, koje će se pokazati kao najbolje postrojbe republikanske strane u ratu. Komunistička internacionala ili skraćeno Kominterna (*Hrvatska enciklopedija, s.v. Internacionala*) osnovana je 1919. godine u Moskvi, a za cilj je imala uspostavu diktature proleterijata, rušenje kapitalizma i stvaranje međunarodne sovjetske republike. Pred drugi svjetski rat u njoj je sudjelovalo preko 70 radničkih organizacija i komunističkih partija, a glavnu riječ imala je Komunistička partija Sovjetskog Saveza. Zahvaljujući ovakvom članstvu, Kominterna je mogla organizirati tolike dobrovoljce za rat u Španjolskoj.

Karte se polako počinju otkrivati i počinje djelovati kao da Španjolski građanski rat vode Španjolci samo utoliko što se vodi na teritoriju njihove države, dok saveznička pomoć uvelike

usmjerava rat iz dana u dan. U prilog tome govori i podatak (Pešić, 1990: 62) da su talijanske i njemačke snage bile pod autonomnim zapovjedništvom i nisu izravno odgovarale generalu Francu. Treba spomenuti i osnivanje Komiteta ili Povjerenstva za nemiješanje u rujnu 1936. godine. Oko uloge ovog Povjerenstva literatura opet nudi razna tumačenja, odnosno razlozi inozemne pomoći različito se prikazuju. Farrell tako navodi (2008: 323) da su sve strane sile upletene u rat, neovisno o svojim političkim i vojnim interesima, zajedničko imale nastojanje da zadrže rat unutar okvira Španjolske te ja iz tog razloga vojna pomoć bila ograničena. S druge strane, prorepublikanski autor Pešić (1990: 62-64) navodi da je pomoć Francu bila obilata i neusporediva s onom koju je Sovjetski Savez pružio Republici.

Nadalje, Adolf Hitler pomaže Francu zbog okruživanja Francuske i zbog rudnih bogatstava Španjolske koje želi staviti pod nadzor. Još 1934. godine (Pešić, 1990: 61) potpisan je ugovor između Njemačke i Španjolske o koncesijama za eksploataciju rudnog bogatstva. Hitler je na Francusku gledao kao glavnog neprijatelja Njemačke a razloge za to možemo pronaći u Mein Kampfu (Hitler, 1942: 220) gdje navodi sljedeće:

„Francuska želja jest i ostaje spriječiti nastanak zaokružene njemačke moći, održavati sustav njemačkih, u odnosima izjednačenih, malih država bez jedinstvenog vodstva, uz okupaciju lijeve obale Rheine, kao pretpostavke za ostvarenje i sigurnost njenog hegemonijskog položaja u Europi.“

Njegov Wehrmacht u procesu je ubrzanog naoružavanja, a vojni kadar željan dokazivanja i uvježbavanja na terenu. Svoju priliku za dokazivanje dobiva novoformirana zrakoplovna Legija Condor, koja će u narednim godinama pružati Hitleru nenadoknadivu zračnu pomoć u njegovom *Blitzkriegu*. U studenom ova legija dolazi u Španjolsku, iznimno dobro opremljena, s preko stotinu zrakoplova među kojima se ističu *Meserschmitt 109* te bombarder *Heinkel 111*. Ni republikanci nisu prošli „jeftino“ u dobivanju pomoći pa su tako morali dio državnih rezervi zlata (Lovrenčić, 2011: 210) prebaciti u Rusiju.

S vojskom na tlu Španjolske, potpomognut savezničkim kopnenim postrojbama, naoružanjem i zračnom podrškom, Franco organizira novu ofenzivu na Madrid. Koliko je strateški bitno bilo osvajanje glavnog grada, što je zapravo u ovoj fazi rata za Franca značilo i novu priliku za brzu pobjedu, pokazuje i silina napada koji je izvršen na Madrid tijekom ofenzive u studenom 1936. godine. Napad na tlu je bio organiziran iz četiri smjera, uz podršku njemačke avijacije, dok

je odlučujuću ulogu trebala odigrati tzv. *peta kolona* koja je trebala djelovati iznutra i pripremiti teren za sam udar na glavni grad. Ipak, pružen je nevjerojatan otpor republikanskih snaga, koje su sada bile već dobro naoružane, ali malobrojne, bez ozbiljnije logistike te uvježbane vojske, kao i kvalitetnih časnika. Odolijevaju mnogim napadima u kojima se najviše iskazuju Internacionalne brigade te u konačnici označavaju neuspjeh ove ofenzive, budući da grad nije osvojen. Linija borbe uspostavila se na gradskim rubovima Madrida, a zaustavljanje glavnog dijela napada, dopustilo je republikanskoj strani reorganizaciju. Ostatak rata, republikanska strana provest će većinom u obrambenom ratu, nižući poraz za porazom. Iznimno bitna godina u ratu svakako je 1937., kada nacionalisti zauzimaju pokrajine Baskiju i Asturiju. Nakon toga počinje se stezati obruč oko glavnog grada, a Francove postrojbe prodiru u teritorij Španjolske iz smjera juga i sjevera. Ono što je najviše usmjerilo rat bez sumnje je odluka Povjerenstva za nemiješanje iz 1938. godine (Lovrenčić: 2011: 214) koja kaže da sve strane postrojbe moraju napustiti Španjolsku. Ova odluka izazvala je samo povlačenje Internacionalnih brigada, čijim odlaskom su republikanci ostali bez najboljeg dijela obrambene snage.

Uz ove probleme, postojali su i drugi, koji su usmjerili rat prema Francovoj pobjedi. Naime, pomoć Sovjetskog Saveza nije došla bez naplate samo u financijskom smislu. Španjolska je bila idealna prilika za učvršćivanje položaja komunizma u Europi, s kojim ciljem Josif Staljin i šalje brojne agente NKVD-a koji su imali zadaću iznutra „pročistiti“ komunizam u Španjolskoj, odnosno iz njega ukloniti sve antistaljinističke struje. Jedna od žrtvi takvih ideja je i POUM⁸ koji je u srpnju 1937. godine (Farrell, 2008: 322) doživio „čistku“ pod optužbama surađivanja s nacionalistima i zastupanja trockističkih ideja. Anarhisti, koji su bili višemilijunski pokret, a najbrojniji u Kataloniji i jedni od najzaslužnijih za dolazak Narodne fronte na vlast također su bili na udaru ovakvih obračuna Komunističke partije Sovjetskog Saveza s političkim neistomišljenicima. Ondje, u proljeće 1937. godine dolazi do sukoba između komunista i anarhista u kojemu pobjedu odnose komunisti, time dodatno oslabivši republikansku stranu. Ovakva razjedinjenost ljevice olakšat će posao Francu koji će zahvaljujući tome ostvariti pobjedu u ratu, ali i praktički neometan nakon rata provoditi doživotnu diktaturu. Ipak, potencijalni sukob na desnici također je bio moguć, ali Franco je bio odlučan u sprječavanju bilo kakvih izdvajanja od njegove politike koja je snažno uporište imala u Katoličkoj crkvi. Mogući sukob mogla je

⁸ POUM – Partido Obrero de Unificacion Marxista (antistaljinistička španjolska marksistička stranka).

pokrenuti profašistički orijentirana stranka Španjolske falange, koja se protivila Francovoj ideji o tradicionalnoj vladavini, isprepletenoj s vrijednostima Crkve. Stranka Španjolske falange je po uzoru na Hitlera i Mussolinija zahtijevala socijalne promjene. Ovakva odstupanja od jedinstvene ideologije, Franco je pomirio ujedinjenjem u jednu partiju (Pešić, 1990: 64) pod imenom Falanga španjolskih tradicionalista.

Sve ovo dalo je svoj doprinos konačnoj Francovoj pobjedi (Cravetto: 2008: 240) koju on i službeno proglašava 1. travnja 1939. godine. Bila je to jalova pobjeda jer ono što će uslijediti za Španjolsku, uvelike će na gospodarskom i društveno-političkom planu unazaditi državu, a to su bile okrutne represalije, progon i ubojstva političkih neistomišljenika i Francova doživotna diktatura. Europa se uistinu pripremala za novi rat, a Španjolska je Njemačkoj i Italiji poslužila kao izvrstan poligon za uvježbavanje svojih postrojbi prije novog sukoba. Možda najbolji primjer takvog pukog iskazivanja vojne moći je i bombardiranje Guernice u pokrajini Baskija. James S. Corum (Corum, 2020: 53) navodi da je bombardiranje izvršila Legija Condor 26. travnja 1937. godine, a za cilj je imalo narušiti moral baskijskih boraca i uništiti kulturno središte Baskije. Budući da se nalazio iza crte bojišnice, grad nije predstavljao nikakvu strateški bitnu točku.

3.3. Propaganda zaraćenih strana

Internacionalizacija sukoba zasigurno je usmjerila tijekom Španjolskog građanskog rata. Međutim, ovaj sukob imao je više dimenzija, među ostalim i onu propagandnu. Cilj je opravdavao sredstvo i zaista se pucalo iz svog oružja s obje strane. Država koja je bila u dubokoj, višegodišnjoj društveno-političkoj krizi, uz stalne promjene vlasti teško je mogla imati jasnu viziju budućnosti. Stoga stvar u svoje ruke uzimaju glavni akteri rata i pokreću svoje propagandne kampanje, ne samo kako bi mobilizirali stanovništvo u svoju korist ili odnijeli pobjedu u ratu, nego i za osiguravanje povoljnog okvira djelovanja nakon rata. Trebalo je pripremiti teren za ono što dolazi, za konačnu konsolidaciju vlasti i što veću podršku naroda. Španjolski građanski rat kao najveća međuratna kriza mogao se okarakterizirati kao rat prije rata. U ovoj najavi Drugog svjetskog rata, propaganda će preuzeti glavnu ulogu i biti neizostavan alat obiju strana u Španjolskom građanskom ratu.

U prethodnim poglavljima, objasnili smo značenje koketiranja s istinom u propagandne svrhe, tako da se jedna činjenica ogoli svakog relevantnog konteksta, a istovremeno se toliko uveliča, iskrivi i proizvoljno protumači da postane novokreirana činjenica, prividno utemeljena na istini. Ovakvi potezi pomažu stvaranju potrebne atmosfere u društvu kako bi se osigurala što veća angažiranost stanovništva i podložnost manipulaciji. Nacionalisti u tu svrhu stvaraju narativ (Culton, 2018: 4) koji legitimizira njihov ustanak protiv demokratski izabrane vlasti tako što sebe predstavljaju kao branitelje zapada i njegovih tekovina. Osim legitimiziranja svoje pobune, nacionalisti žele ovakvim porukama osigurati i blagonaklonost istog tog zapada, prije svega Sjedinjenih Američkih Država te Velike Britanije, zaustavljajući tako njihovo uplitanje u sukob i pomoć republikancima. No, od čega ili koga točno nacionalisti brane Španjolsku? Naravno, ultimativno rješenje još jedne međuratne totalitarne politike koja prikriva svoje stvarne namjere i ovoga je puta komunizam. Istina, kao što je u radu navedeno, sukob na ljevici je potaknut jačanjem Komunističke partije u Španjolskoj, potpomognute Kominternom i brojnim političkim agentima iz Sovjetskog Saveza. Staljin je uočio sjajnu novu priliku za sukob s neistomišljenicima i za širenje komunističke ideje. Takva politička struja uistinu je postojala u Španjolskoj u vrijeme Španjolskog građanskog rata, ali baš kao što komunisti u Španjolskoj nisu branili demokraciju (Farrell, 2008: 319), tako ni nacionalisti nisu branili tekovine zapada u Španjolskoj. Ovakav narativ snažno je potpomognut najjačim uporišnim stupom Francove politike, a to je Katolička crkva. Povijest

Katoličke crkve u Španjolskoj zaista je bogata, a događaji poput Rekonkviste i Španjolske inkvizicije samo su učvrstili njezin položaj u državi. Španjolsko društvo bilo je snažno vezano uz tradicionalne vrijednosti, monarhiju i konzervativnu politiku Crkve. Kako navodi Rina Cesar Simon (2015, prema Culton 2018: 9), nacionalistička propaganda uvelike se oslanjala na Katoličku crkvu, što naravno nije ništa novo u europskoj povijesti. Još od srednjeg vijeka postoji svojevrsni *lajt-motiv* europskih vladara, koji traže legitimizaciju svoje moći i vlasti kroz priznanja od strane pape.

Iz ovoga možemo prepoznati još jedan element nacionalističke propagande, a koji je iznimno zastupljen i danas u modernom svijetu i demokratskim društvima. Često možemo čuti u govorima raznih visokih državnih službenika poput predsjednika ili premijera da uspoređuju svoju vlast i ono što su učinili s nekom drugom stranom, koja nije prisutna da ponudi repliku, ali može poslužiti kao izvrstan krivac i za odvracanje pažnje sa stvarnih problema. Ono što se zapravo događa je stvaranje neke vrste mita, nepostojećeg neprijatelja prema kojemu se može usmjeriti propagandno djelovanje. Ili ako je neprijatelj uistinu stvaran, onda se prenaplašavaju njegove razine do ponovno mitoloških razmjera. Prema Cultonu (2018: 30), ovakvo pretjerano naglašavanje koristili su nacionalisti u svojoj propagandi, koji zbog pomoći Sovjetskog Saveza republikancima njihovu vlast poistovjećuju s komunizmom i stvaraju negativnu sliku u očima javnosti. Također, u slučaju Španjolske ostvarena je izvrsna suradnja između nacionalista i Katoličke crkve i u ovom elementu propagande.

Poruka koja se šalje, koja mora angažirati stanovništvo mora izazvati emocionalnu reakciju u pojedincu, mora biti slikovita i sadržajna, a opet dovoljno jednostavna da ostvari što veći doseg. U tu svrhu Katolička crkva u Španjolskoj koristi se redukcionizmom (Culton, 2018: 20-21) kako bi svela neprijatelje španjolskog identiteta, koji je neodvojiv od Crkve i njezinih vrijednosti, na razinu krivovjernika ili protuvjernika. Time opet pomaže nacionalistima i njihovoj propagandi u očima svjetske javnosti, prije svega SAD-a i Velike Britanije. Isto tako, pozivanje na „križarske pohode“ pogoduje izgradnji mita o španjolskom identitetu. Ovakav narativ stavlja nacionaliste u superioran položaj spram republikanaca i sukob diže na razinu sudara civilizacija i svjetonazora, koji za krajnji cilj ima uspostavu mira i obranu vjere pod stijegom Francovih pristaša.

Zanimljivo je pratiti i promjenu u narativu predstavnika Crkve po pitanju socijalizma i komunizma. Culton tako navodi (2018: 26) kako svećenik George M. Scarle u jednom od radova

iz 1913. godine tvrdi da je socijalizam ideologija koja je nekompatibilna s ljudskom prirodom, argumentirajući da je u svojoj prirodi čovjek sebično stvorenje. Odnosno, on iznosi stavove o teoretskoj pozadini socijalizma, čak prihvaćajući neke njegove elemente, ali smatra ih nekompatibilnim s čovjekom i općenito španjolskim društvom koje njeguje tradicionalne vrijednosti. S druge strane, Culton u istom radu navodi primjer mons. Antonia Garcie, biskupa Tuya koji 1937. govori o sukobu čiste, kršćanske i španjolske nacije s barbarskom, komunističkom ideologijom. Prije revolucije u Rusiji, komunizam i socijalizam promatrani su kao teorija koja nije prirodna ljudskom rodu. No, nakon uspostave komunističke vlasti u Rusiji i izbijanja rata u Španjolskoj, Katolička crkva oštro napada takvu, sada već ideologiju, a ne samo teoriju. Tome u prilog govori i „Zajedničko pismo španjolskih biskupa svim svjetskim biskupima o pitanju rata u Španjolskoj“⁹ napisano 1937. godine. u kojem se komunistička revolucija karakterizira kao anti-božanska. Dakle, Katolička crkva oštro napada takvu ideologiju i baš kao ostatak nacionalističke propagande, Španjolski građanski rat uzdiže na razinu sukoba civilizacija od kojih je jedna čista i kršćanska, a druga barbarska i potpomognuta snagama pakla. Crkva na Zapadu je puno prije 20. stoljeća ukorijenila svoje vrijednosti u samu srž zapadne kulture i ne čudi bojazan od komunističke i socijalističke ideologije. Republikanska strana u ratu prezentirana je kao glavni neprijatelj svih vrijednosti zapada, a samim time i Crkve koja je njezin temeljni dio, jer eventualnim ostankom republikanaca na vlasti, Crkva se boji slabljenja utjecaja unutar takvog društvenog uređenja.

Nacionalisti su kroz cijeli rat u inozemstvo slali poruke koje su opravdavale njihovo djelovanje, prebacujući krivnju na komuniste i strani faktor koji je imao svoju ulogu u stvaranju sukoba. Tu se prvenstveno misli na Sovjetski Savez koji je najviše pomagao republikancima. Upravo u svemu navedenom vidimo paralele između Španjolske i propagande u Španjolskom građanskom ratu te Hitlerove Njemačke koja je propagandu digla do nevjerojatnih razina učinkovitosti. Ali u oba slučaja narativ je isti: uzvišeni ciljevi i stvaranje španjolskog, odnosno njemačkog identiteta. U Španjolskoj je nadnaravni element bila Katolička crkva i sam Bog, dok je u Njemačkoj to predstavljala „čista i uzvišena“ arijevska rasa.

S druge strane, republikanci su većinom u propagandne svrhe koristili film i različite pamflete. Pomogla je i činjenica da su brojni intelektualci i umjetnici podupirali republikance i neki od njih, poput Georgea Orwella su i sudjelovali u samom ratu u sklopu Internacionalnih

⁹ Pismo se može pronaći u pdf obliku na stranici (<http://waypointweichel.weebly.com>), pristupljeno 15. 8. 2021.

brigada. S ovakvim profilom ljudi na svojoj strani, Republika je mogla doprijeti u svojim propagandnim istupima do široke, obrazovane i utjecajne publike. Budući da su gotovo od početka rata bili u podređenom položaju, republikanci će svojom propagandom za razliku od nacionalista pokušati što više angažirati strane sile kako bi se priključile njihovoj strani u ratu, prvenstveno Velika Britanija i SAD, ali i Francuska. Film je mogao odlično poslužiti u te svrhe, razni umjetnici, među kojima i filmski redatelji mogli su djelovati izvan Španjolske i na taj način utjecati na Zapad i oblikovanje javnog mišljenja o ratu u Španjolskoj. Republika je svim snagama pokušavala sa sebe skinuti stigmatu države u kojoj Staljin želi proširiti komunističku revoluciju. Europa je u međuratnom razdoblju strahovala od prodora komunizma (Farrell, 2008: 318), pa je čak i Winston Churchill smatrao da je od dviju opcija povoljnija pobjeda Franca, jer su komunisti već usadili svoje interese unutar republikanske strane čija pobjeda bi mogla značiti i pobjedu i širenje komunizma. Naravno, Churchill u to vrijeme još nije bio premijer, ali bio je dio vladajuće stranke u Velikoj Britaniji i istaknuta politička figura. Iz ovog razloga je za Republiku pomoć Sovjetskog Saveza i komunista bila istovremeno blagoslov i prokletstvo. Najveća pomoć dolazila je upravo od njih, ali cijena koju su u očima ostatka svijeta zbog toga morali platiti u konačnici će biti previsoka i osuditi ih na poraz. Jason Manrique u svome radu (Manrique, 2019) navodi i analizira tri filma koji su promovirali ideje Republike i čija svrha je bila ukazati na prave razloge zbog kojih se rat događa, za što se republikanci zaista bore i kakve vrijednosti njeguju. Spomenuti filmovi su: *The Spanish Earth*, *Sierra De Teruel* i *ESPANA 1936*. U svakom od njih možemo pronaći elemente propagande pa tako u filmu *The Spanish Earth* (Manrique, 2019: 8) jedna scena prikazuje stanje u Madridu u prvoj godini rata, kada su republikanci odolijevali brojnim i žestokim napadima Francovih postrojbi. Prikaz duge kolone ljudi koji u redu čekaju hranu, u gradu koji je u ruševinama, ima za cilj aktivirati emocionalnu reakciju gledatelja i na taj način ga angažirati da podupre Republiku. Dok su nacionalisti svoju propagandu gradili na obrani vrijednosti Zapada, a optužujući drugu stranu kao ideološki usmjerenu, poistovjećujući ih s komunizmom u Rusiji, republikanci su pokušali istim trikom ostvariti poneki politički bod. Naime, u filmu *ESPANA 1936*. (Manrique, 2019: 17) pojavljuje se scena u kojoj se vidi general pobunjeničke vojske, Quiapo de Llano nakon osvajanja Seville, dok u pozadini stoji simbol falangističkih odreda, koji su bili profašistički orijentirani. Naravno, ovakve scene trebale su u očima svjetske javnosti narušiti kredibilitet onoga što je promovirala Francova propaganda.

Španjolska kao većinski agrarna zemlja, kao što smo već naveli u radu, imala je veliki udio seoskog stanovništva 30-ih godina 20. stoljeća. Ono je bilo mahom slabo pismeno ili u potpunosti nepismeno, ali je predstavljalo veliki bazen potencijalnih simpatizera. Stoga je trebalo osmisliti način kako učinkovito odaslati poruku koja će ostvariti željeni učinak i na nepismenom stanovništvu. Time dolazimo do još jednog važnog elementa propagande, a to su simboli. Takva vrsta odašiljanja poruka ima dugu povijest u čovječanstvu te iako ponekad možda djeluju površno, simboli mogu sadržavati duboka značenja, ako ih se ispravno analizira. Ljudski mozak uvelike ovisi o simbolima prilikom doživljavanja stvarnosti, što simbole onda čini izvrsnim propagandnim alatom. Naš mozak stvari koje nas okružuju doživljava tako da im pripisuje određena svojstva. Međutim, puno stvari naš mozak jednostavno ne može shvatiti, nalaze se van dosega racionalnog uma. Carl Gustav Jung (Jung, 1969: 21) navodi da se upravo iz tog razloga ljudi toliko koriste simbolima, kako bismo lakše prikazali nešto što ne razumijemo. Možemo povezati svojstva simbola s nečim što poznajemo kako bismo približno shvatili o čemu je riječ. Simbolima se manipulira upravo zbog takvog načina funkcioniranja našeg mozga, a na takvu vrstu manipulacije oslanjali su se i republikanci.

Možda najbolji primjer je sljedeća fotografija (Slika 4), koja prikazuje jedan od plakata izdanih od strane CNT-a¹⁰, A.I.T.-a¹¹ te Ureda za informiranje i propagandu. Samo postojanje Ureda ukazuje koliko je propaganda bila važan faktor u ratu.

¹⁰ CNT – Confederacion Nacional de Trabajo – anarhistički sindikati.

¹¹ A.I.T. – Asociacion Internacional de los Trabajadores – Međunarodno udruženje radnika.

Slika 4. Primjer republikanske propagande.

Izvor: <https://library.ucsd.edu/speccoll/visfront/snake2post.html> , pristupljeno 20. 8.2021.

Zanimljivo je primijetiti da su se republikanci, u čijim redovima su bili i komunisti, odlučili za prikazivanje fašizma u liku zmije. Baš kao i kod nacionalista, može se primijetiti mitologizacija sukoba. Ovakav prikaz vjerojatno aludira na iskonsko zlo, jer je prema Bibliji zmija zaslužna za nagovaranje čovjeka na zlo. Komunisti, koji su tijekom rata postali najutjecajni dio republikanske koalicije, odbacuju ideju Boga i religiju kao takvu, ali ipak koriste njezine motive u propagandne svrhe. Moguće je da su to radili s ciljem pridobivanja dijela religioznog stanovništva koje je izvan okvira religije možda imalo neke dodirne točke s njihovim svjetonazorima.

Treba napomenuti da Francova politika nije bila istovjetna fašizmu u Italiji niti nacizmu u Njemačkoj. S jedne strane, fašizam u Italiji imao je određenu dozu socijalizma i nije blagonaklono gledao na buržoaziju, iako je u jednoj mjeri financijski ovisio o njoj. S druge strane, nacizam u Njemačkoj nema tako uske poveznice s Katoličkom crkvom kao što ima Francov režim, dapače, Hitler u nadnaravni položaj spram ostatka svijeta stavlja arijevsku rasu. Francov režim možda ima elemente dviju ideologija, ali ipak se razlikuje od navedenih. Sam Franco u razgovorima sa svojim biografima Brianom Crozierom i Georgeom Hillsom ostavio je dojam da je najveći utjecaj na njegovu ideologiju imala organizacija EIA¹² (Southworth, 2002: 134), osnovana 1924. godine sa sjedištem u Genevi. Organizacija je imala snažan anti-komunistički stav i osnovana je kao svojevrsna protuteža Komunističkoj internacionali. Herbert S. Southworth (Southworth, 2002:130) navodi da je praćenjem EIA-inih publikacija, Franco dobivao važne informacije o razvoju komunizma u Španjolskoj te o djelovanjima komunisti u vrijeme Druge republike.

Propaganda objiju strana ostvarila je određene uspjehe, s tim da su nacionalisti bili nešto uspješniji, budući da su uspjeli zadržati Veliku Britaniju i SAD od intervencije. No, što je omogućilo takav uspjeh? U članku za časopis *Politička misao* Jovan Mirić (1990: 135) navodi sljedeće:

„U uvjetima niske razine demokratske svijesti i političke kulture, ne postoje elementarne pretpostavke (ni historijske ni političko-iskustvene) da se recipijenti poruka i sudionici u političkom procesu upitaju o kontekstualnom značenju pojmova sadržanih u političkom iskazu.“

Zanimljivo je usporediti ovu misao sa situacijom u Španjolskoj i vidjeti kakva politička kultura je ondje postojala, a to je bila višestoljetna kraljevina protkana tradicionalnim vrijednostima Katoličke crkve s dovoljnom razinom bespogovornog prihvaćanja autoriteta unutar društva. Sve su to faktori koji možda djeluju irelevantno na prvu, ali uzmemo li u obzir vremenski okvir njihovog trajanja, shvaćamo da se društveni obrasci ponašanja koji stoljećima traju teško mijenjaju. Mentalitet nekog podneblja nije puka fikcija, on je zapravo bitna stavka u pripremi propagandnog materijala jer je cilj propagirati ono što će ciljanoj skupini biti relativno lako prihvatiti u okviru stvarnosti koju kolektivno proživljavaju.

¹² EIA – Entente Internationale Anticomuniste – Internacionalna antikomunistička organizacija.

Dalje u tekstu isti autor navodi da su dvije razine na kojima može opstati jednosmjerna politička komunikacija, koju on naziva fraziranje. Jedna od razina je odbacivanje odgovornosti onih kojima je fraza upućena. Za drugu razinu on iznosi ovu tvrdnju:

„Drugu razinu podobnu za prijem besadržajnog političkog iskaza čine oni koji vlastitu moć i slobodu razmjenjuju za sigurnost i odgovornost (drugih). Vrijeme društvene krize pogodan je politički i sociopsihološki prostor za tu 'razmjenu'.“

U ovoj tvrdnji, uzmemo li u obzir sve prethodno navedeno, možemo vidjeti dokaz da je Španjolski građanski rat poslužio kao uvertira za Drugi svjetski rat, a ne toliko kao generalna proba prije glavnog nastupa u vojno-strateškom smislu. Iako, istina, ne može se odbaciti ni takva tvrdnja.

Španjolski građanski rat poslužio je kao uvertira u Drugi svjetski rat na političkoj i sociopsihološkoj razini pri čemu je potvrđeno da vrijeme društvene krize uistinu pogoduje razmjeni individualne moći (koja se očituje kroz preuzimanje odgovornosti) i slobode za sigurnost i prebacivanje odgovornosti na druge. U radu je već spomenut Nietzsche i njegovo tumačenje gotovo očajničke ljudske potrebe za pronalaskom smisla u trenucima poljuljanih sustava vrijednosti. Velika gospodarska kriza 1929. godine, konstantni politički nemiri i egzistencijalna nesigurnost, kao i uzdrmanost Katoličke crkve na zapadu i njezinih vrijednosti, sve je to pridonijelo kolektivnom traženju onoga što Nietzsche naziva „surogat bogom“. Naročito u Španjolskoj u kojoj je društvo bilo iznimno vezano uz vrijednosti Crkve. Svaka osoba koja je na osobnoj, individualnoj razini zakazala u preuzimanju bremena odgovornosti i prešutno prihvatila nadolazeće političke promjene, dala je podlogu i dokaz nezadovoljnim europskim državama da na istim temeljima izgrade svoju propagandu. Uspješna propaganda nacionalista u Španjolskoj, dala je predložak za uspješnu manipulaciju masama, čija izmanipuliranost i čije razmjene moći i slobode za sigurnost i odbacivanje odgovornosti su posljedično dovele do društvenog prihvaćanja koraka koji su sa sve većim zamahom vodili prema Drugom svjetskom ratu.

4. Interesi stranih sila

Vrlo brzo nakon izbijanja rata je postalo jasno da će on imati velike posljedice i na ostatak Europe. Samim time, pojačao se i interes stranih faktora. Dok se rat vodio unutar granica Španjolske, izvan nje pomicala su se posljednje figure pred Drugi svjetski rat. Strateško značenje Španjolske bit će od nevjerojatne važnosti za brojne europske države. Sam rat u Španjolskoj pokrenut će brojne diplomatske igre europskih sila, usmjeriti stvaranje raznih saveza i zacementirati blisku budućnost europskog kontinenta.

Politika Velike Britanije bila je još jednom, u novoj međuratnoj krizi, pomirljivog tona i cilj je bio ostati neutralan. Naravno, to je bila službena politika, a budući da je komunistička partija djelovala i u Velikoj Britaniji, odigrala je važnu ulogu (Baxell, 2004: 14-15) u novačenju dobrovoljaca za Internacionalne brigade. Međutim, kao što smo već spomenuli, neke vodeće strukture u Velikoj Britaniji smatrale su da je povoljniji ishod Francova pobjeda, jer bi se time zaustavio prodor komunizma u Europu.

Francuska, u kojoj je također vlada bila sastavljena od lijeve koalicije kao i u Španjolskoj, teško se odlučuje za slanje obilnije pomoći republikancima. Manrique (2019: 8) navodi izjavu Dolores Ibarruri, jedne od osnivačica Komunističke partije Španjolske, koja u razgovoru o Francuskoj i njezinom tadašnjem premijeru Leonu Blumu spominje da se Blum suzdržavao od intervencije jer bi to značilo rat. Pritom je mislio na opasnost od građanskog rata u vlastitoj državi. Ipak, kako navodi Farrell (2008: 320), Francuska je slala vojnu pomoć republikancima, naročito u prvim fazama rata, kada je poslala desetke zrakoplova. Uz spomenute zrakoplove iz Sovjetskog Saveza, ovakva pomoć omogućila je republikancima, na samom početku rata, stvaranje prevlasti u zračnom prostoru.

Sovjetski Savez bio je najveći saveznik republikanaca, ali usluga je skupo naplaćena. Sukob na ljevici koji se dogodio u tijeku rata, nepovratno je oslabio republikansku stranu. Komunistička partija, koja je početkom rata bila malobrojna u Španjolskoj, tijekom rata postat će nevjerojatno utjecajna i provodit će čistke unutar partijskih redova, sve po Staljinovoj zapovijedi. Farrell (2008: 319) čak tvrdi da je pravi cilj Staljinovog djelovanja u Španjolskoj bio stvaranje prve sovjetske republike na Zapadu. Uz to, interes Sovjetskog Saveza i Staljina bio je ujedno i oslabiti položaj Njemačke i Italije koje su 1937. godine s Japanom potpisale „Antikominterna

pakt“. Pobjedom u Španjolskoj, Staljin bi osigurao odličnu bazu na Zapadu za učvršćivanje komunizma. Također, geostrateško značenje je bilo ogromno, jer na taj način bi Staljin doveo Njemačku u opasnost s istoka i zapada kontinenta.

Njemačka i Italija spremale su se za sve izgledniji Drugi svjetski rat. Toga je bio svjestan i sam Hitler, koji je pretpostavljao da će strpljenje prije svega Velike Britanije u nekom trenutku popustiti. Nužno je bilo osigurati važna rudna bogatstva u Španjolskoj (Pešić, 1990: 61), pa stoga i šalje vojnu pomoć Francu, ne bi li u njemu dobio bitnog saveznika, stvorivši tako обруч oko Francuske. Mussolini s druge strane svoje interese vidi u mogućoj prevlasti na Sredozemlju, što je prema Farrellu (2008: 320) glavni razlog zašto Italija šalje najviše pomoći Francu. Mussolini je gradio svoju politiku na oživljavanju stare slave Rima, a za to mu je bila potrebna prevlast na Sredozemlju, koju bi uspio ostvariti pobjedom nacionalista. Još jedan bitan razlog uplitanja Mussolinija i Hitlera u rat u Španjolskoj je i taj da su dobili idealnu priliku testirati neke svoje postrojbe te osigurati potrebno iskustvo na terenu njihovim časnicima. Tako svoje prve letove u Španjolskoj odrađuje Legija Condor koja će postati strah i trepet za brojne europske gradove u narednim godinama.

Sve u svemu, sukob u Španjolskoj na geostrateškom planu izašao je iz okvira državnih granica i pokrenuo brojne poluge u diplomatskim odnosima europskih država. Sve će kulminirati samo nekoliko mjeseci nakon završetka rata u Španjolskoj, točnije 1. rujna 1939. godine.

Posljedice koje su ostale iza Španjolskog građanskog rata očitovat će se u raznim aspektima društva. Brojni umjetnici i pisci bit će inspirirani ovim događajem i stvorit će neke od klasika svjetske umjetnosti, kao uspomenu na sve žrtve ovog krvavog građanskog rata. Pisci poput Georgea Orwella i Ernesta Hemingwaya u svojim će romanima zabilježiti svoje viđenje rata, budući da su bili njegovi izravni sudionici. Slika Guernica Pabla Picassa još je jedno vrhunsko dostignuće u umjetnosti, a služi kao podsjetnik na sve strahote koje je čovjek spreman počinuti.

Nažalost, ostale su iza ovog rata i mnogo gore posljedice. U predgovoru jugoslavenskoga izdanja Thomasove knjige *Španjolski građanski rat* (Thomas, 1980: 14) Vojmir Kljaković navodi brojke od preko milijun poginulih u ratu, a gotovo jednako toliko poginulo je nakon rata u obračunima nove vlasti s poraženom stranom. Rat je Španjolskoj u nasljeđe ostavio problem koji će ju pratiti do danas, a to je duboka podijeljenost koja je nastala unutar društva, kao i teška gospodarska i demografska situacija, ostat će gorka uspomena na jalovu pobjedu nove vlasti.

Narod Španjolske gotovo je izigran poput marionete, poslužile su se njime velike europske sile kako bi učvrstile svoje položaje prije novog sukoba. Propaganda je pokazala svu svoju razornu snagu i utabala put za sav teror kroz koji će Europa i svijet proći u 20. stoljeću.

Nakon Prvog svjetskog rata, teško je bilo zamisliti nove sukobe takvih razmjera, jer je on uistinu bio kulminacija problema koji je desetljećima kuhao u europskom društvu. Logično je bilo pomisliti na svojevrsne promjene koje će uslijediti jer društveni i politički poredak koji je dotad postojao više jednostavno nije bio održiv. Malo tko je vjerovao da ljudi nakon Prvog svjetskog rata imaju više kapaciteta za toliko loših stvari. Istina, promjene su se očekivale, ali malo tko je vjerovao da će promjene samo nekoliko desetljeća kasnije donijeti još veće užase i strahote. Španjolski građanski rat ostavio je iza sebe dokaz do kakvih tragedija može dovesti čovjekovo bezglavo lutanje i očajnička potraga za smislom. Država koja je u oba svjetska rata zadržala neutralnost, definitivno je skupo platila takav izbor.

5. Zaključak

Ljudski um, naš mozak, uistinu je stroj koji zadivljuje, a ljudska inovativnost i upornost gotovo da ne poznaje granice. Zahvaljujući našim mozgovima, nalazimo se danas tu gdje jesmo. U samom središtu nevjerojatne tehnološke revolucije i znanstvenog napretka. A ipak, isti taj mozak je toliko krhak, gotovo jednako koliko je i kompleksan. Imamo sposobnost kritičkog razmišljanja, a opet tako često podliježemo raznim trikovima i manipulacijama.

Ako o bilo čemu želimo izvući bilo kakav valjan zaključak, onda nam je jasno da se ništa ne može promatrati izvan konteksta. Isto tako i propaganda nastaje iz ljudske potrebe za uveličavanjem vlastitih djela, iz potrebe velikih vladara da u očima svojih podanika budu još veći, jer hijerarhije i kompetitivna nota usađene su u samu našu biologiju. Nепrestano se natječemo i kroz taj proces učimo i razvijamo nove ideje. Istina, povijest kasnije pokaže koliko su bile dobre ili loše, ali konstanta napretka i težnja za napretkom ostaje. Jednako tako i propaganda prolazi isti put usavršavanja, od prvih glasila u vrijeme kasne Rimske Republike, do svijeta digitalnih medija. Prolazi proces u kojemu usvaja nove spoznaje i postaje malo po malo nezaustavljiva sila u pogrešnim rukama. Iako su na račun propagande pokrenute nevjerojatne mase u dva gotovo spektakularna sukoba čovjeka protiv sebe samoga, ona je zadržala svoj položaj u društvu sve do danas. Postoje brojne definicije propagande, ali opet ju je teško definirati na ispravan način. Riječ je o apstraktnom pojmu, o procesu koji je iznimno kompleksan, a istovremeno je sveprisutan na način da je gotovo sam sebi svrha.

Vidjeli smo da za uspješnu propagandu moraju biti ispunjeni određeni preduvjeti. Propagandist u pripremnom procesu prvo osluškuje puls u društvu, što ga pokreće i koje slabosti se u njemu kriju. On mora temeljito poznavati dinamiku društva u kojem vrši propagandu kako bi na što bolji način oblikovao poruku koju šalje, da ona neometano dođe do primatelja i da on iz nje dobije samo ono što propagandist želi da primatelj čuje. Ne kaže se uzalud da je dobra priprema pola posla. Nacionalisti u Španjolskom građanskom ratu odlično su poznavali povijest svoje zemlje, tekovine koje njihova kultura njeguje i u skladu s time javnosti su slali propagandne poruke koje društvo želi čuti. Uz to, oni su bili svjesni i straha koji je lebdio nad Zapadom, kao što su bili prijatnija s istoka kontinenta, revolucija i komunizam iz Sovjetskog Saveza. Europski državnici užasavali su se od same pomisli da komunizam zavlada u njihovoj zemlji ili čak u njihovom

okruženju onako kako je to bilo u Sovjetskom Savezu. Proglasiti se zaštitnicima zapada bio je recept za uspjeh, što su Franco i njegove pristaše vrlo brzo shvatile i snažno gurale takav narativ prije i tijekom rata. Budući da su Sjedinjene Američke Države i Velika Britanija zadržale politiku neinterveniranja, može se zaključiti da je nacionalistička propaganda bila uspješna jer joj je to bio jedan od glavnih ciljeva. Uspjeh je ostvaren i u postratnom uređenju države, u kojemu je Franco uspostavio diktaturu, oslanjajući se na vojsku i Katoličku crkvu kao faktore koji će osigurati podršku naroda. Sve je to ostvareno u ratnim godinama, kada je Francova propaganda pripremala teren za konsolidaciju vlasti nakon pobjede u ratu.

Država iscrpljena stalnim političkim nemirima pokazala se kao izvrstan plijen za zavođenje masa i manipulaciju društva te za njegovo uvođenje u građanski rat. Pokazalo se da upravo u vrijeme takvih društveno-političkih neizvjesnosti do izražaja najviše dolazi propaganda. Ljudi kao bića navike u takvim su vremenima očajni u potrazi za stabilnošću, traže slamku smisla za koju će se uhvatiti i kao takvi postaju laka meta propagandista. U savršanim, laboratorijskim uvjetima vrlo je jednostavno međusobno zavaditi dvije grupe ljudi, jer jednostavno je toliko izražena ljudska potreba za pripadanjem grupi da nitko ne želi biti izdvojen na temelju različitog mišljenja. Ne čudi onda lakoća s kojom su tolike mase ljudi zavedene u raznim totalitarnim ideologijama 20. stoljeća. Takve ideologije i njihova propaganda hrane se ljudskim slabostima i fragmentima istine, a zatim istu tu fragmentiranu istinu upotpunjavaju propagandnim frazama i floskulama koje su u svojoj srži isprazne, ali baš zato i primamljive, jer nije potrebna velika odgovornost da se prihvati takvu proizvoljnu istinu. Vidjeli smo i na primjeru Španjolske kako je propaganda uspjela istovremeno pokrenuti i podijeliti cijelo jedno društvo.

Međuratna Europa u nekoliko navrata je zakazala i pomirljivom politikom gurala pod tepih sve veće probleme u društvu. Oni su u Španjolskom građanskom ratu eskalirali u krvavi sukob, iz kojeg nije naučeno mnogo lekcija. Heterogenost republikanske strane olakšat će generalu Francu put do pobjede u ratu. Vojna i logistička pomoć koju su dobili nacionalisti bila je prevelik zalogaj za malobrojnije i neprofesionalnije republikanske snage. Interesi stranih sila poput Njemačke i Italije usmjerili su rat prema kraju Druge Republike u Španjolskoj. Sovjetski Savez pokušao je u Španjolskoj preko Kominterne i slanjem agenata NKVD-a, uspostaviti novu sovjetsku republiku na zapadu Europe. Posljedice će se osjetiti u državi, ali i na cijelom kontinentu jer sav teror koji je

vrebao i sazrijevao kroz sve neriješene i odgođene probleme međuratne Europe bio je spreman kako bi izbio na „veliku pozornicu“.

Društvene vrijednosti bile su u apsolutnom rasulu, sama Katolička crkva čije moralne vrijednosti su nekoć bile temelj zapada, sada je stala u zaštitu generala Franca i njegovog režima. U takvim uvjetima, naivno je bilo očekivati veću reakciju u europskom društvu koje je još osjećalo posljedice Prvog svjetskog rata i vapilo barem za prividom stabilnosti. Navedena i analizirana znanstvena literatura u ovom radu dokazala je takve tvrdnje. Španjolski građanski rat i propaganda koja ga je prožimala, ponudila je savršen recept za uspješnu manipulaciju masama. Iako je Adolf Hitler svoj propagandni stroj pokrenuo prije izbijanja rata u Španjolskoj, zbivanja u toj državi pokazat će učinkovitost nekih propagandnih tehnika. Primjerice, mitologizacija sukoba do razine nadčovjeka arijevske rase u sukobu s komunizmom koji se protivi samoj ljudskoj prirodi i Židovima koji su krivi za svo zlo u svijetu. Istom tehnikom se koristio i Franco koji je sukob predstavio kao borbu između branitelja zapada i istinskog identiteta Španjolske protiv anti-božanskog komunizma. Istina, propaganda u Hitlerovoj Njemačkoj započela je prije rata u Španjolskoj, ali trijumfom nacionalista i njihove propagande recept koji je nastao u Španjolskoj prošao je svoj test i u ratnom okruženju, što je Hitleru značilo da na valu uspjeha vlastite propagande može neometano započeti novi rat u Europi. Time je dokazano da je Španjolski građanski rat poslužio kao uvod u Drugi svjetski rat, ne samo na vojno-strateškom nego i na propagandnom planu.

6. Popis izvora i literature

1. Baxell, R. (2004). *British Volunteers in the Spanish Civil War*. London & New York: Taylor & Francis Group.
2. Broue, P. i Temime, E. (2008). *The revolution and the Civil War in Spain*. Chicago: Haymarket Books.
3. Carey, A. (1997). *Taking the risk out of democracy: corporate propaganda versus freedom and liberty*. Chicago: University of Illinois Press.
4. Chomsky, N. (1997). *Media Control: The Spectacular Achievements of Propaganda*. Seven Stories Press.
5. Ciboci, L., Pregrad Ćosić, I., Kanižaj, I., Potočnik, D., Vinković, D. (2020). HR Kids Online: Nacionalno istraživanje o sigurnosti djece na internetu. (<http://hrkids.online>), pristupljeno 1.9.2021.
6. Corum, J.S. (2020). *Legion Condor 1936. – 39. The Luftwaffe learns Blitzkrieg in the Spanish Civil War*. New York: Osprey Publishing.
7. Cravetto, E. (ur.), (2008). *Povijest, svezak 17.: Predvečerje rata i Drugi svjetski rat (1936.-1945.)*. Zagreb: Europress holding.
8. Culton, C.A. (2018). *Nationalist Propaganda During the Spanish Civil War (1936.-1939.): Appeals for International Support and the Western Fear of Communism*. Santa Cruz: University of California.
9. Đerke, F. (2014). Navike – stjecanje i mijenjanje. *Gyrus* (2). 85-87.
10. Ellul, J. (1973). *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*. New York: Random House, Inc.
11. Farrell, N. (2008). *Mussolini: novi život*. Zagreb: Naklada Ljevak.
12. Grbeša, M. (2005). Suvremene izborne kampanje i kako one utječu na demokratski proces. *Politička misao, vol. XLII, br. 1*, 49-59.

13. Hardin, J. R. (2013). *Fighting for Spain through the media: Visual propaganda as a political tool in the Spanish Civil War*. Boston College.
14. Hitler, A. (1942). *Mein Kampf: Moja borba*. Lincoln, New England: NSDAP/AO.
15. Jerončić Tomić, I., Mulić, R. i Jadrić Milišić, A. (2020). „Utjecaj društvenih medija na samopoštovanje i mentalno zdravlje mladih“. *In Medias Res – Časopis filozofije medija*. vol. 9, br. 17, 2649 – 2654.
16. Jowett, S. G., O'Donnell, V. (2015). *Propaganda & Persuasion, 6th edition*. Los Angeles: Sage Publications, Inc.
17. Jung, C.G. (1969). *Man and His Symbols*. New York: Anchor Press Book.
18. Kanižaj, I. i Car, V. (2015). „Hrvatska: nove prilike za sustavan pristup medijskoj pismenosti“. Car, V., Turčilo, L i Matović, M. (ur.), *Medijska pismenost – preduvjet za odgovorne medije, Zbornik radova sa 5. regionalne znanstvene konferencije Vjerodostojnost medija*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, 19-39.
19. Labaš, D. i Mihovilović, M. (2011). Masovni mediji i semiotika popularne kulture. *Kroatologija 2*, 1: 95-122.
20. Lovrenčić, R. (2011). *Nemirni mir: svijet 1918.-1939*. Zagreb: Mala zvona.
21. Manrique, J. (2019). *Art and War: Republican Propaganda of the Spanish Civil War*. New York: City University of New York.
22. Mirić, J. (1990). Govor i demokracija. *Politička misao*, vol XXVII, No. 2, 133-137.
23. Overy, R. (2005). *Diktatori*. Zagreb: Naklada Ljevak.
24. Pešić, S. (1990). *Španjolski građanski rat i KPJ*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
25. Seidman, M. (2011). *The Victorious Counterrevolution: The Nationalist Effort in the Spanish Civil War*. Madison: Wisconsin University Press.
26. Southworth, H.R. (2002). *Conspiracy and the Spanish Civil War: The brainwashing of Francisco Franco*. London & New York: Taylor & Francis Group.

27. Šiber, I. (1992). Ratna propaganda. *Politička misao*, vol. XXIX, No. 1, 89-106.
28. Šiber, I. (2000). Politički marketing i politički sustav. *Politička misao*, vol. XXXVII, br. 2, 149-167.
29. Škarica, M. (2012). *Propaganda kroz europsku povijest*. Zagreb – Sarajevo: Synopsis.
30. Škiljan, D. (1988). „Leksikon: Jezici i pisma antike“. *Latina et Graeca*, vol. 1, No. 31, 69-78.
31. Taylor, P. M. (2003). *Munitions of the Mind: A history of propaganda from the ancient world to the present era. Third edition*. Manchester: Manchester University Press.
32. Thomas, H. (1980). *Španjolski građanski rat*. Rijeka: Otokar Keršovani.
33. van Creveld, M. (2003). *The Rise and Decline of the State*. Cambridge: Cambridge University Press.

Elektronički izvori:

1. Common law. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 8. 2021.
2. *Encyclopaedia Britannica*, s.v. Nietzsche's mature philosophy. (www.britannica.com), 10. 8. 2021.
3. Internacionala. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 30. 8. 2021.
4. *Joint Letter of the Spanish Bishops to the Bishops of the Whole World Concerning the War in Spain, July 1st, 1937.*
(http://waypointweichel.weebly.com/uploads/8/6/8/1/86813862/joint_letter_of_spanish_bishops.pdf), pristupljeno 15. 8. 2021.
5. Smahel, D., Machackova, H., Mascheroni, G., Dedkova, L., Staksrud, E., Ólafsson, K., Livingstone, S. and Hasebrink, U. (2020). EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries. EU Kids Online. (<https://eprints.lse.ac.uk/103294/>), pristupljeno 30.8.2021.

Izvori za fotografije:

1. *The visual front: Posters of the Spanish Civil War from UCSD's Southworth Collection.*
(<https://library.ucsd.edu/speccoll/visfront/snake2post.html>), posjećeno 20. 8. 2021.
2. Thomas, H. (1980). *Španjolski građanski rat*. Rijeka: Otokar Keršovani.

7. Zahvale

Kažu da ono najslađe i najljepše uvijek dolazi na kraju pa sam tako i ja odlučio na kraju izdvojiti nekoliko redova kako bih zahvalio svima koji su na ovaj ili onaj način dali svoj doprinos u pisanju ovoga rada. Posljednja točka u ovom radu za mene nosi zaista veliku vrijednost jer označava kraj cijele jedne ere moga života. Svoje školovanje, koje je od onih prvih dana ispunjenih istovremenom zbunjenošću i ushićenjem, nakon 18 nevjerojatnih godina priveo sam kraju. Fakultet hrvatskih studija igrom slučaja postao je moja zadnja postaja na tom putu, ali na tome sam istinski zahvalan. Upoznao sam mnoge nove prijatelje, nevjerojatne profesore, ali ono najvažnije, mnoge predivne ljude koji su obogatili moje studentske dane.

Sve ovo ne bi bilo moguće bez moje majke Danice, kojoj sam neizmjereno zahvalan na svakom gramu energije koji je uložila u moj odgoj i što je bila podrška i oslonac kroz cijelo moje obrazovanje. Mama hvala ti za sve žrtve koje si podnijela, kako bih ja danas mogao pisati sve ove riječi. Zahvalio bih i svome bratu Luki i njegovoj obitelji koja mi je pomogla „udomaćiti se“ u Zagrebu i osigurala da u ovom gradu pronađem novi dom.

Također, želim zahvaliti svojim mentorima prof. Danijelu Labašu i prof. Vladimiru Šumanoviću, koji su me usmjeravali kroz cijeli moj studij, ali i u onoj posljednjoj etapi, u pisanju diplomskog rada. Svojim znanjem i pristupačnošću pomogli su mi u odabiru teme, pronalasku relevantne literature i konstruktivnim kritikama omogućili da rad bude što kvalitetniji. Iako nije sudjelovala u stvaranju ovoga rada, želim posebno zahvaliti još jednoj profesorici, ali prvenstveno jednoj nevjerojatnoj osobi. Veliko hvala prof. Katarini Dadić koja je u meni prepoznala ono nešto što se teško može opisati i svojom podrškom nadahnula me i ohrabrila da ne odustajem od svojih snova i ciljeva u životu.

Želim zahvaliti i svim dobrim ljudima koje sam upoznao kroz svoje studentske dane, hvala im na svim lijepim pričama i uspomjenama kojima su me obogatili. Naravno, tu posebno ističem svoje prijatelje, ljude koje je privilegija poznavati i zvati prijateljima. Tu su i oni stari prijatelji, oni znaju tko su, jer su zapravo već postali dio obitelji. Samo ću reći da znam da su **uvijek** uz mene i uvijek ću i ja biti uz njih. Ipak, među svim ljudima koje sam upoznao na ovom svom putovanju, posebno bih zahvalio jednoj osobi.

Zahvalio bih svojoj prijateljici Dori, koja mi je pokazala što znači istinski davati, što znači biti prijatelj, prijatelj s velikim slovom P! Ako išta mogu na kraju poželjeti nekome, onda želim da svi upoznate jednu takvu osobu, s kojom osobni rast postaje svakodnevan, a život neusporedivo lakši.

I na samome kraju, zahvalio bih samome sebi, jer nisam ni u jednom trenutku odustao od zacrtanog cilja, koliko god puta možda krivo skrenuo i lutao po toj stazi, uvijek sam se vraćao na pravi put i ostvario svoje želje. Predivno iskustvo, ali s brojnim preprekama koje su me oblikovale u ovo što sam danas i na tome sam posebno zahvalan. U jednom intervjuu veliki glumac i oskarovac Anthony Hopkins, kad su ga pitali o životnim mudrostima koje bi podijelio s drugima nakon skoro 80 godina života, rekao je – nikad ne odustajte! Ovom idejom sam se vodio i ja u 18 godina putovanja i baš kao i Anthony Hopkins ono što bih sada mogao reći tom zbunjenom sedmogodišnjem dječaku koji je upravo učinio prvi korak na svom dugom putu, bilo bi – We did okay kid, we did okay!

Dragan Grgić